

Ivo FADIĆ

Muzej antičkog stakla u Zadru
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR-23000 Zadar
ivo.fadic@mas-zadar.hr

**UDK: 725.96(497.581.1Asseria)
904:725.96>(498.581.1Podgrađe)
904(398Asseria)**

Berislav ŠTEFANAC

Muzej antičkog stakla u Zadru
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR-23000 Zadar
stefanac@mas-zadar.hr

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno:
Received:

03. listopada 2017.

FORTIFIKACIJE ASERIJE

ASSERIA'S FORTIFICATIONS

Apstrakt

Temeljem rezultata sustavnih arheoloških istraživanja provedenih u Podgrađu kod Benkovca (Asseria) utvrđen je kontinuirani slijed i razvoj fortifikacija, od prapovijesti do kasne antike. Prapovijesni sustav obrane, otkriven na sjevernoj i zapadnoj strani nalazišta, može se povezati uz trajnije naseljavanje gradinskog uzvišenja. Nalazi sitnog arheološkog materijala iz kulturnih slojeva upućuju da je bedem nastao tijekom mlađeg željeznog doba (5.-4. stoljeće pr. Kr.) i ostao funkcionalan sve do dolaska Rimljana. Prapovijesno utvrđenje treba promatrati kao ogledan primjer obrambenog sustava mlađeg željeznog doba na liburnskom području.

Nezaobilazan segment reprezentativne fortifikacijske arhitekture Aserije odnosi se na

Abstract

The results of the systematic archaeological excavations carried out in Podgrađe near Benkovac (Asseria) have helped us reconstruct the continued sequence and development of the fortifications from prehistory to Late Antiquity. The prehistoric defense system, discovered on the northern and western sides of the site, can be associated with the permanent settlement on the hill-fort's high ground. The small archaeological material found in the cultural layers suggests that the defensive wall had been built built in Late Iron Age (the 5th-4th centuries BC) and remained in use until the Roman rule. The prehistoric fortification can be considered a role model of a Late Iron Age defense system in the Liburnian territory.

antički obrambeni sustav. Značajni rezultati u poznavanju morfologije i kronologije gradskih zidina postignuti su tijekom recentnih sustavnih istraživanja bedema na sjevernoj i zapadnoj strani, te otkopavanjem manjih dionica na istočnom i južnom dijelu grada. Podizanje zidina u tehnici opus quadratum može se točno kronološki odrediti s obzirom na to da je željeznodobni bedem bio u funkciji do kraja 2. ili početka 1. stoljeća prije Krista. Prema tome, gradnja antičkih fortifikacija započela je u cezarijanskom razdoblju te je dovršena početkom ranocarskog perioda.

Ranorimski obrambeni bedem ostao je funkcionalan kroz dulje vremensko razdoblje, a potreba za njegovim ojačanjem ukazala se u razdoblju kasne antike kada dolazi do gradnje posve novih elemenata obrane (proteihizma, kontrafori). Promjene u sustavu utvrđivanja mogu se pratiti kroz 5. i 6. stoljeće, s intervencijama u više faza. Sve navedeno upućuje na to da Aserija na izmaku antike doživljava radikalne promjene uz intenzivne razgradnje postojeće gradske i sepulkralne arhitekture. Po tlocrtnoj situaciji i konstruktivnim osobinama, kasnoantički fortifikacijski sustav odgovara čitavom nizu utvrđenja iz justinijanskog i postjustinijanskog razdoblja.

Ključne riječi: Aserija, prapovijest, antika, kasna antika, fortifikacije

A very compelling segment of Asseria's representative fortification architecture is its antique defense system. The recent systematic exploration of the northern and western walls and the excavation of smaller sections in the town's eastern and southern parts have offered a significant insight into the morphology and chronology of the town walls. Given the fact that the Iron Age wall was in use until the late 2nd or early 1st centuries BC, the chronology of the construction of the wall using the opus quadratum technique can be established with accuracy: the construction of the antique fortifications started in the Cesarean period and was completed at the outset of the Early Imperial period.

The Early Roman defensive wall remained in use over a long period of time. A need to strengthen it emerged in Late Antiquity, when brand new elements of defense (the proteichisma and buttresses) were introduced. Changes in the fortification system can be followed through the 5th and 6th centuries AD, with alterations having been made in several phases. All this indicates that, at the end of Antiquity, Asseria saw radical changes that included intensive deconstruction of its urban and sepulchral architectures. By its layout plan and structural characteristics, the Late Antiquity fortification system is comparable with numerous fortifications from the Justinian and post-Justinian periods.

Key words: Asseria, prehistory, Antiquity, Late Antiquity, fortifications

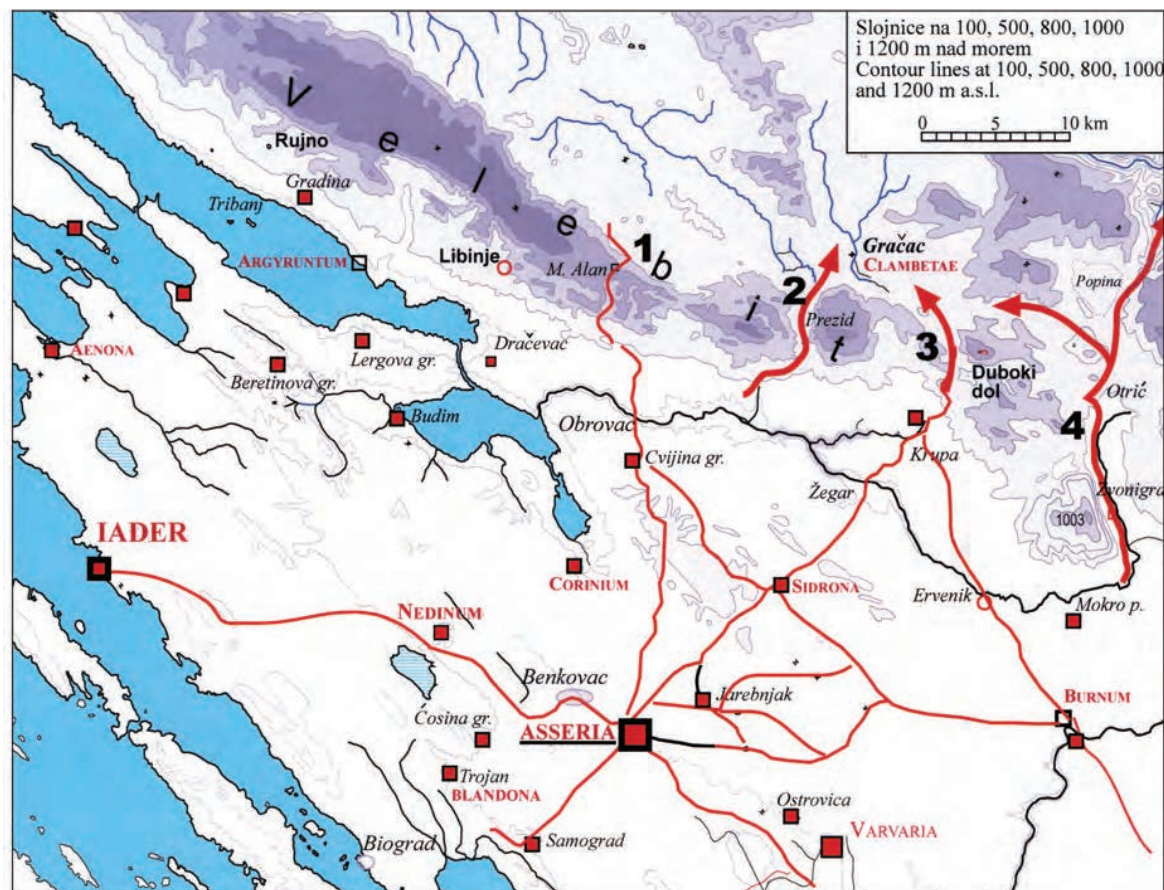

Sl. 1. Gradina Aserija – pogled s istoka (zračni snimak 2008.)

Fig. 1. *Asseria hill-fort – eastern view (2008 aerial photo)*

Posebno mjesto među utvrđenim gradovima antičke Liburnije zauzima Aserija, prostrana gradina smještena u karakterističnom krajoliku na razmeđu Ravni kotara i Bukovice. Istaknutim geostrateškim položajem u središtu južnoliburnskog prostora, predstavljala je jedno od značajnijih aglomeracija u predrimskom i antičkom razdoblju /Sl. 1/. Zahvaljujući dobroj prometnoj povezanosti, grad je djelovao kao centar opskrbe i kao mjesto razmjena na putu prema unutrašnjosti provincije Dalmacije /Sl. 2/. Aserija je istaknuto liburnsko naselje već u 5. stoljeću prije Krista, a vrijeme propasti podudara se s koncem kasne antike,

Asseria, a spacious hill-fort nestled in a distinctive landscape on the boundary between Ravni kotari and Bukovica, figures prominently among the fortified towns of ancient Liburnia. Occupying a prominent geostrategic position in the center of the Liburnian territory, it was one of important agglomerations in the pre-Roman and Roman periods /Fig. 1/. Owing to good communications, the town was both a supply center and a place of exchange on the road to the hinterland of the Roman province of Dalmatia /Fig. 2/. Asseria became a major Liburnian settlement as early as in the 5th century BC. Its decline came at the end of

Sl. 2. Južna Liburnija i položaj Aserije u sklopu cestovne mreže rimskog razdoblja
 Fig. 2. South Liburnia and Asseria's location in Roman road network
 (preuzeto iz / taken from: S. ČAČE, 2007.)

kada zbog avaro-slavenskih provala dolazi do napuštanja mnogih naselja na istočnoj obali Jadrana.¹

Razvoj Aserije, u okrilju liburnske kulture, usko je povezan s počecima željezno-dobne civilizacije istočne obale Jadrana.² U predrimsko vrijeme, kao dominantno središte

the Late Antiquity, when numerous settlements on the eastern coast of Adriatic were abandoned due to Avaro-Slavic raids.¹

The development of Asseria in the context of the Liburnian culture is closely linked with the beginning of the Iron Age civilization in the eastern Adriatic.² In the

¹ I. FADIĆ, 2003b, 417-419.

² S. ČAČE, 2007, 41-46.

¹ I. FADIĆ, 2003b, 417-419.

² S. ČAČE, 2007, 41-46.

zajednice Aserijata, naselje doživljava najveći procvat u helenističkom razdoblju, a gospodarski uspon je ostvaren u doba stabilizacije rimske vlasti u Liburniji. U urbanističkom pogledu, grad poprima konačnu fizionomiju u sklopu procesa municipalizacije, kada je dovršena izgradnja glavnih urbanih sadržaja.³

Kasna antika donosi značajne promjene u sustavu utvrđivanja grada i urbanom tkivu. Kronologija života Aserije i njezin pad za sada se najbolje iščitavaju u dogradnjama i adaptaciji fortifikacijskog sustava. Sudeći po brojnim ugrađenim spolijama u kasnoantičkom obrambenom predzidu, kontraforima i grobovima može se reći da je ovaj grad doživio temeljitu devastaciju tijekom 5. i 6. stoljeća.⁴

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Već u prvim arheološkim istraživanjima provedenim tijekom 19. i početkom 20. stoljeća prikupljeni su brojni nalazi i podatci koji dokazuju kako je *Asseria*, liburnsko protourbano naselje autohtone *civitas*, već u ranom carskom periodu preraslo u grad iz klasičnoga razdoblja rimskoga urbanizma.⁵ Iskapanjima Austrijskog arheološkog instituta iz Beča identificirane

pre-Roman times, as a dominant center of the community of Asserians, the settlement thrived the most in the Hellenistic period. It saw its economic peak in the period when the Roman rule in Liburnia had been stabilized. As regards urban development, the town acquired its final shape during the “municipalization”, when all the relevant urban facilities were completed.³

Late Antiquity brought significant changes to the town's fortifications and its urban fabric. The chronology of the life and decline of Asseria can best be followed by analyzing the annexes and adjustments of its fortification system. Based on the numerous spolia built in the Late Antiquity defense outer wall, as well as on buttresses and graves, we can conclude that the town was completely devastated in the 5th and 6th centuries AD.⁴

THE HISTORY OF EXCAVATIONS

Even the first archaeological excavations that took place in the 19th and early 20th centuries yielded numerous finds and evidence indicating that Asseria, a Liburnian proto-urban settlement of an autochthonous *civitas*, had transformed into a town typical of the classic Roman urbanism not later than in the early

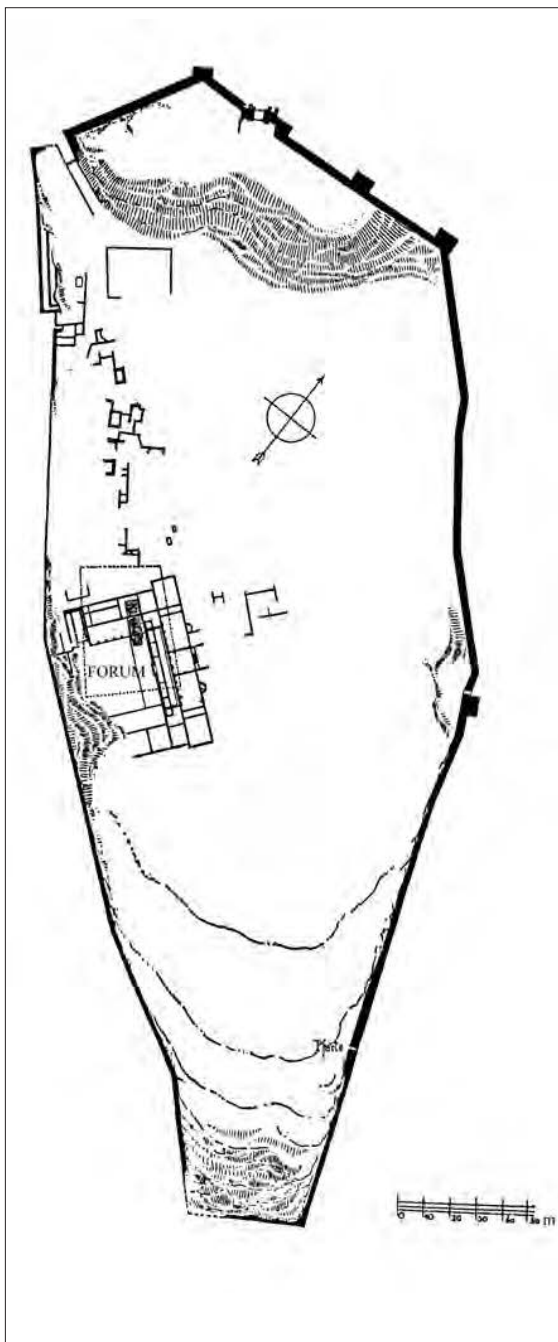
³ N. CAMBI, 2003, 55; S. ČAČE, 2003, 29; I. FADIĆ, 2003b, 423-424.

⁴ I. FADIĆ, 2003a, 22.

⁵ Prva stručna iskopavanja na gradini izvedena su 1835. godine što su ujedno i najranija organizirana arheološka istraživanja u cijeloj sjevernoj Dalmaciji. Više o historijatu istraživanja Aserije za period 19. i početka 20. stoljeća vidi: Š. BATOVIĆ, 2004, 683.

³ N. CAMBI, 2003, 55; S. ČAČE, 2003, 29; I. FADIĆ, 2003b, 423-424.

⁴ I. FADIĆ, 2003a, 22.

Sl. 3. Tlocrtni plan Aserije s početka 20. stoljeća
 Fig. 3. Plan view of Asseria, early 20th century
 (preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

Imperial Period.⁵ During the excavations carried out by the Vienna-based Austrian Archaeological Institute, the outlines of the town's perimeter with rusticated fortifications were identified. Also, the forum with a portico, part of the urban fabric, a small segment of the western gate and a section of the defensive wall into which a monumental, triumphal-arch-shaped gate had been interpolated in the early 2nd century AD /Fig. 3/ were discovered at the time.⁶

The research work on Asseria that started in 1998 by revising the very old excavations carried out by the Austrian Archaeological Institute in Vienna gave us a completely new insight and enabled a better understanding of the long-lasting sequence of life in the spacious hill-fort of Asseria. The new finds provided evidence important for analyzing the process of transformation of a pre-Roman fortified settlement into a Roman town, also offering an insight into the gradual development of a classical urban matrix on an autochthonous base that had already been there. New, detailed information about the course and method of the construction of the defensive walls was also obtained. Owing to the archaeological evidence found

⁵ The first professional excavations at the hill-fort took place in 1835, thus marking the beginning of archaeological research in the whole northern Dalmatia. For more on the history of excavations in Asseria in the 19th and early 20th centuries, see Š. BATOVIĆ, 2004, 683.

⁶ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 18-88.

su konture gradskog perimetra s fortifikacijama građenim u tehnici rustičnih bunja, otkriven je forum s trijemom, dio urbanoga tkiva grada, manji segment zapadnog ulaza i dionica bedema u kojem su početkom 2. stoljeća interpolirana monumentalna vrata oblika slavoluka /Sl. 3/.⁶

Istražni radovi koji su na Aseriji 1998. godine započeli revizijom davnih iskapanja Austrijskog arheološkog instituta iz Beča, iznijeli su na svijetlo dana posve nova saznanja vezana uz bolje razumijevanje dugotrajnog slijeda života na prostranoj aserijatskoj gradini. Novi nalazi donose važne podatke za razmatranje procesa transformacije predrimskog gradinskog naselja u antički grad, te uvid u postupno nastajanje klasične urbanističke matrice na ranije zatečenoj autohtonoj podlozi. Iskopavanjima je stečen sasvim novi, detaljan uvid u tijek i način gradnje obrambenih bedema, a oslanjajući se na do sada otkrivenu arheološku građu danas se može preciznije utvrditi njihova kronologija. U materijalni inventar koji pridonosi dataciji ulaze elementi antičke urbane i grobne arhitekture,⁷ epigrafički

so far, we are able to establish its rather precise chronology. The material that helps us date the walls includes elements of the urban and sepulchral architecture of the Antiquity,⁷ epigraphic monuments⁸ and small archaeological material.⁹ All this indicates that, in the early Imperial Period, Asseria became a place where various influences blended with autochthonous elements and new trends.

THE ANTIQUE FORTIFICATION SYSTEM

The massive defensive walls, built using the *opus quadratum* technique, certainly deserve a separate analysis and interpretation as the most prominent urban element of the ancient Asseria. Their value was recognized long ago and the wall segments discovered so far are often compared with the megalithic structures of the ancient Greek

⁶ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 18-88.

⁷ N. CAMBI, 2003, 45-70; N. CAMBI, 2004, 23-39; A. KURILIĆ, 2004, 41-71; D. MARŠIĆ, 2006, 105-125; A. KURILIĆ, 2008, 29-49.

⁷ N. CAMBI, 2003, 45-70; N. CAMBI, 2004, 23-39; A. KURILIĆ, 2004, 41-71; D. MARŠIĆ, 2006, 105-125; A. KURILIĆ, 2008, 29-49.

⁸ I. FADIĆ, 2001b, 157-176; I. FADIĆ, 2003c, 97-129; K. A. GIUNIO, 2003, 133-155; M. GLAVIČIĆ, 2003a, 71-92; M. GLAVIČIĆ, 2003b, 429-434; D. MARŠIĆ, 2003, 157-183; A. KURILIĆ, 2003, 185-193; I. FADIĆ, 2004, 73-103; D. MARŠIĆ, 2005, 25-51; I. FADIĆ, 2006a, 73-103; A. KURILIĆ, 2006, 7-71; I. FADIĆ, 2007, 111-137; K. A. GIUNIO, 2007, 139-163; A. KURILIĆ, 2007, 83-109; D. MARŠIĆ, 2007, 197-225; M. GLAVIČIĆ – Ž. MILETIĆ, 2008, 435-444; A. KURILIĆ, 2010, 131-274.

⁹ A. UGLEŠIĆ, 2003, 195-207; R. JURIC, 2005, 99-117; Ž. MILETIĆ, 2007, 165-195; M. BUORA, 2008, 51-65; B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 117-208.

spomenici⁸ te sitna arheološka građa.⁹ Sve navedeno upućuje da je Aserija tijekom ranocarskog razdoblja postala mjestom sažimanja raznih utjecaja s uvažavanjem autohtonih opredjeljenja i prihvaćanjem novih strujanja.

ANTIČKI FORTIFIKACIJSKI SUSTAV

Zasebnu obradu i tumačenje svakako zaslužuje najzapaženiji element urbanizma antičke Aserije kojeg predstavljaju masivni obrambeni bedemi sagrađeni u tehnici *opus quadratum*. Njihova vrijednost je odavno prepoznata, a otkriveni segmenti zidina često su se poistovjećivali s megalitskim strukturama drevnih grčkih gradova.¹⁰ Ruševine antičkih fortifikacija zapazio je i putopisac Alberto Fortis koji 1774. godine u knjizi „Put po Dalmaciji“ donosi opis kraja i grafički tlocrt gradine s vidljivom linijom utvrđenja /Sl. 4/.¹¹ Prikaz bedema Aserije nalazi se i na karti koja je 1835. godine izrađena od strane austrijskog

cities.¹⁰ The traveler and writer Alberto Fortis also noticed the ruins of the ancient fortifications. In his 1774 book *Travels into Dalmatia*, he describes the area and gives a plan view of the hill-fort with visible contours of the fortification /Fig. 4/.¹¹ Asseria's defensive walls can also be seen on an 1835 map made by the Austrian authorities, when the walls' contours were documented and a plan and cross-section of the hill-fort were made /Fig. 5/.¹²

A detailed plan of the antique fortification system was made by the Austrian Archaeological Institute in Vienna in the early 20th century. The plan shows the oblong, polygonal town perimeter with main gates and smaller passages /Fig. 3/. A 3,600-foot-long stretch of walls, enclosing more than 5 hectares, was documented then. On the places where no excavations have taken place, contours of the walls can still be clearly seen on the surface of the hill-fort plateau.

A significant insight into the morphology and chronology of Asseria's fortifications was obtained during the recent systematic archaeological research of the defensive walls on the northern and western sides and the excavations of smaller sections in the eastern and southern parts of the town. Importantly, the line of the antique fortification follows the perimeter of the earlier fortifications. The Iron Age settlement had adapted to the spatial setting defined

⁸ I. FADIĆ, 2001b, 157-176; I. FADIĆ, 2003c, 97-129; K. A. GIUNIO, 2003, 133-155; M. GLAVIČIĆ, 2003a, 71-92; M. GLAVIČIĆ, 2003b, 429-434; D. MARŠIĆ, 2003, 157-183; A. KURILIĆ, 2003, 185-193; I. FADIĆ, 2004, 73-103; D. MARŠIĆ, 2005, 25-51; I. FADIĆ, 2006a, 73-103; A. KURILIĆ, 2006, 7-71; I. FADIĆ, 2007, 111-137; K. A. GIUNIO, 2007, 139-163; A. KURILIĆ, 2007, 83-109; D. MARŠIĆ, 2007, 197-225; M. GLAVIČIĆ – Ž. MILETIĆ, 2008, 435-444; A. KURILIĆ, 2010, 131-274.

⁹ A. UGLEŠIĆ, 2003, 195-207; R. JURIĆ, 2005, 99-117; Ž. MILETIĆ, 2007, 165-195; M. BUORA, 2008, 51-65; B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 117-208.

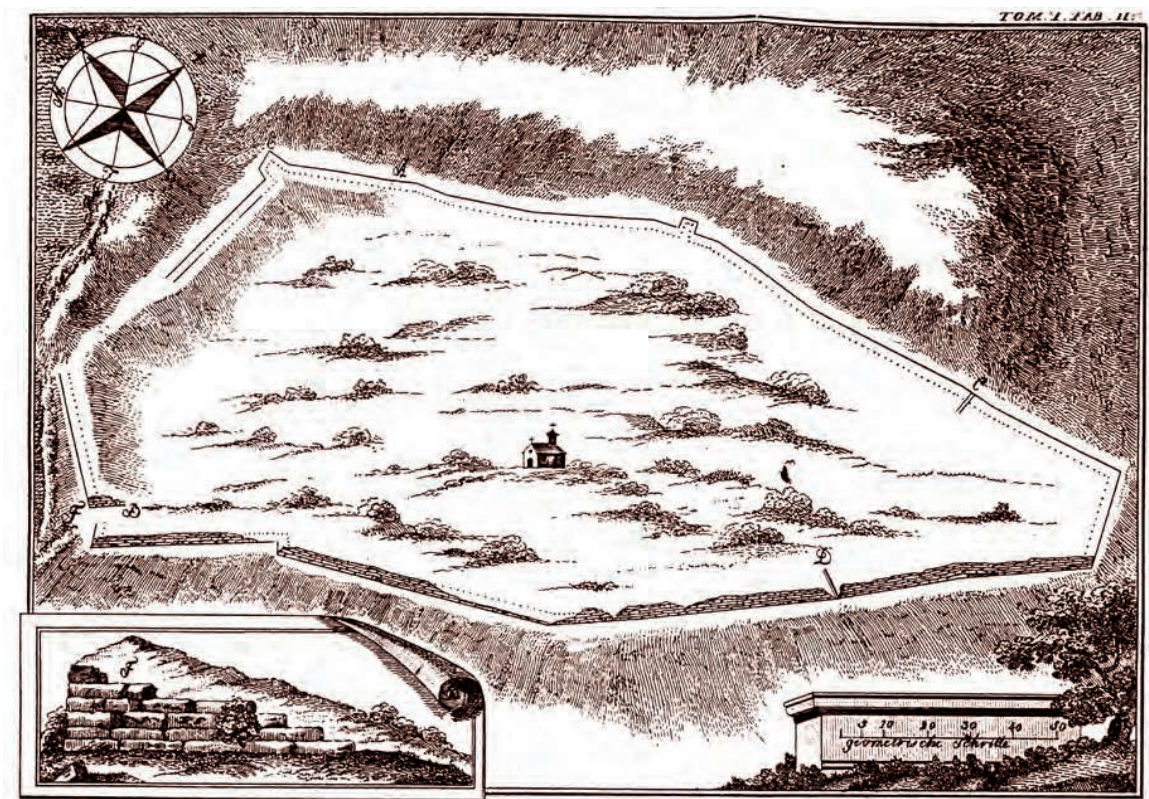
¹⁰ A. L. FROTHINGHAM, 1910, 299-300.

¹¹ A. FORTIS, 1774, 33-35, T. II.

¹⁰ A. L. FROTHINGHAM, 1910, 299-300.

¹¹ A. FORTIS, 1774, 33-35, T. II.

¹² I. FADIĆ, 2001a, 71, Fig. 3.

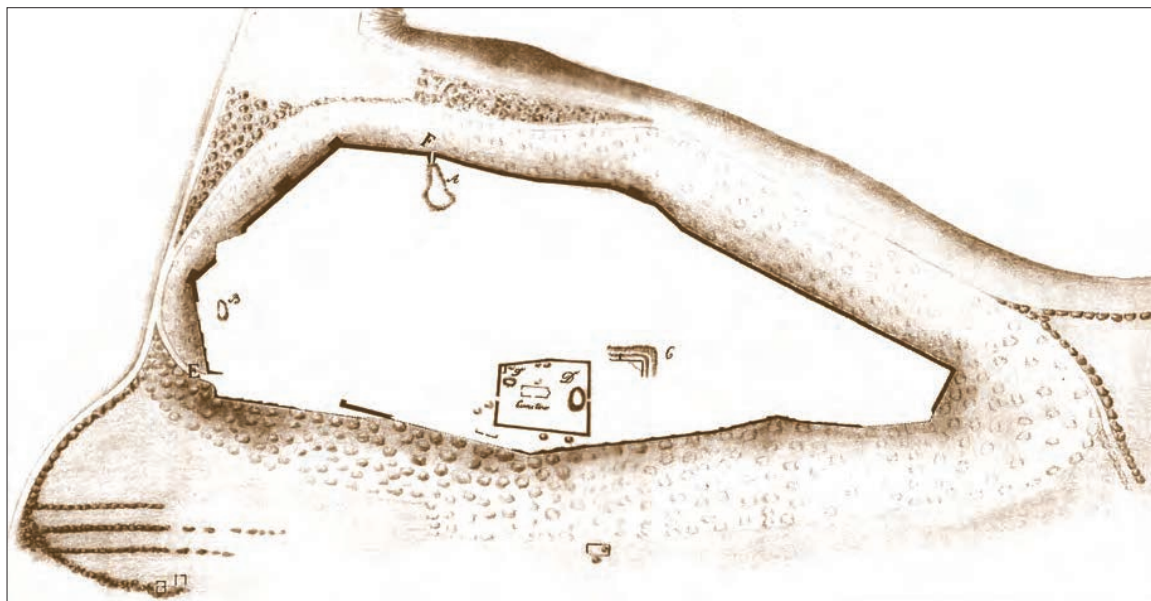
Sl. 4. Tlocrtni plan Aserije iz druge polovine 18. stoljeća
 Fig. 4. Plan view of Asseria from second half of 18th century
 (preuzeto iz / taken from: A. FORTIS, 1774.)

namjesništva, kada su dokumentirane konture zidina te izrađen tlocrt i presjek gradine /Sl. 5/.¹²

Detaljniju tlocrtnu situaciju antičkog fortifikacijskog sustava izradio je Austrijski arheološki institut iz Beča početkom 20. stoljeća, na kojoj je ucrtan gradski perimetar izdužena poligonalna oblika s registriranim glavnim ulazima i manjim prolazima /Sl. 3/.

by the hill-fort's geomorphological structure. The town that was built subsequently, in the Antiquity, also adhered to these outlines more or less. A new insight was obtained during the campaigns that took place between 2003 and 2016. Segments of an Iron Age wall were discovered in front of the northern Antiquity wall. The Iron Age wall is mostly parallel with the subsequent wall. Only in places, where it was necessary, it is overlaid by the newer defense system.

¹² I. FADIĆ, 2001a, 71, Sl. 3.

Sl. 5. Tlocrtni plan Aserije iz 1835. godine

Fig. 5. Plan view of Asseria from 1835

(preuzeto iz / taken from: I. FADIĆ, 2001a.)

Tom je prilikom dokumentiran pojas zidina dužine 3600 stopa koji je zatvarao površinu veću od 5 ha. Konture bedema na mjestima gdje nisu provedena istraživanja i danas se mogu jasno uočiti na površini gradinskog platoa.

Značajni rezultati u poznavanju morfologije i kronologije fortifikacija Aserije postignuti su tijekom recentnih arheoloških radova sustavnim istraživanjem obrambenih bedema na sjevernoj i zapadnoj strani, te otkopavanjem manjih dionica na istočnom i južnom dijelu grada. Važne spoznaje vezane su uz činjenicu da je linija antičkog utvrđenja prilagođena perimetru ranijih fortifikacija. Željeznodobno naselje prilagodilo se prostornom okviru koji je određen geomorfološkom

a) Western side of the antique fortifications

The section of the western walls with the main town gate is an important and representative segment of the fortification architecture /Fig. 6/. The first archaeological excavations, carried out by the Austrian Archaeological Institute in the late 19th and early 20th centuries were focused on the entrance area with the accompanying rampart. The position of the gate was then established and remains of the fortifications on the hill-fort's western slope were partially discovered. While the above mentioned archaeological work did not reach the walking surface (due to well-preserved architecture), a rather ac-

Sl. 6. Pogled na zapadnu stranu antičkih i kasnoantičkih fortifikacija.

Fig. 6. Western view of Antiquity and Late Antiquity fortifications.

(foto / photo by: M. Gospić)

strukturu gradine, a u približno istim gabaritima je u kasnijem razdoblju podignut antički grad. Nova saznanja dobivena su u kampanjama od 2003. do 2016. godine kada su ispred sjevernog antičkog bedema otkriveni segmenti željeznodobnog bedema, koji se većim dijelom pruža usporedno, dok je samo na pojedinim mjestima, gdje je to bilo potrebno, preslojen novim obrambenim sustavom.

a) Zapadna strana antičkih fortifikacija

Nezaobilazan segment reprezentativne fortifikacijske arhitekture Aserije odnosi se na dionicu zapadnih zidina s glavnim gradskim ulazom /Sl. 6/. Prva arheološka istraživanja provedena krajem 19. i početkom 20. stoljeća od strane Austrijskog arheološkog instituta bila su usmjerena na otkopavanje ulaznog prostora s pripadajućim bedemom.

curate plan of the western gate was made /Fig. 7/.¹³

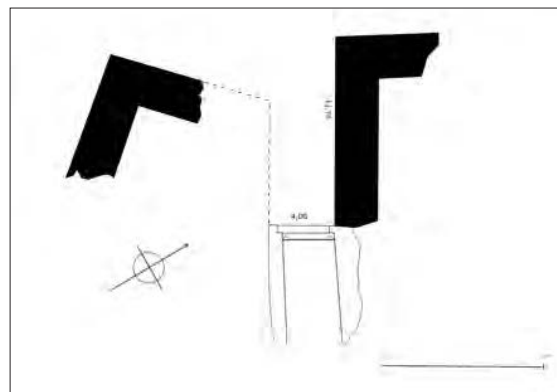
The ongoing revision excavations on this site, launched in 1999, have offered new evidence of how the western town walls were built and what solutions were employed for the main town gate /Pl. I/. By clearing up the high embankment that covered the antique walls almost entirely, the whole line of the antique – and the subsequent, late antique – fortification systems was defined /Pl. II/. The archaeological campaigns between 2005 and 2007 revealed a segment of the oldest fortification of the Liburnian settlement with its entrance area /Fig. 8/.

¹³ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 25.

Tom je prilikom utvrđen položaj vrata, te su djelomično otkriveni ostatci fortifikacija na jugozapadnoj padini gradine. Iako u navedenim arheološkim radovima nije dosegnuta hodna površina, zbog dobre očuvanosti arhitekture, izrađen je dosta točan plan zapadnog ulaza /Sl. 7/.¹³

Revizijska istraživanja koja su na ovoj lokaciji pokrenuta 1999. godine i traju do danas, pružila su nove spoznaje o načinu gradnje zapadnih gradskih zidina i konstrukcijskim rješenjima glavnih gradskih vrata /Pl. I/. Raščišćavanjem visokog nasipa, koji je gotovo u cijelosti prekrivao veći dio antičkog bedema, definirana je cjelokupna obrambena linija antičkog, ali i kasnijeg, kasnoantičkog fortifikacijskog sustava /Pl. II/. U arheološkim kampanjama 2005.-2007. otkriven je i segment i najstarijeg obrambenog utvrđenja liburnskog naselja s ulaznim prostorom /Sl. 8/.

Zapadne gradske zidine vrlo su dobro očuvane na cijeloj dužini ispitane površine. Iskopana zona uz bedem protezala se u duljini od oko 60 metara, od položaja prve sjeverne kule do glavnog zapadnog ulaza, te se cjelokupan pravac prostiranja može jasno razaznati /Sl. 9/.¹⁴ Linija bedema pruža se pravocrtno do ulaznog prostora i potom se lomi pod pravim kutom, pružajući se ravno u smjeru vrata. Desno od ulaza (gledano izvana) linija utvrđenja je uvučena i blago zakošena u odnosu na ostatak zapadnog perimetra.

Sl. 7. Tlocrtni plan glavnog gradskog ulaza s početka 20. stoljeća

Fig. 7. Plan view of main town entrance, early 20th century

(preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

The entire section of the western town walls that has been examined so far is well-preserved. The excavated zone along the wall extended for approx. 60 meters, from the first northern tower to the main western gate. The entire line is thus clearly discernible /Fig. 9/.¹⁴ The line of the walls extends straight to the entrance area, where it turns at a right angle and extends straight to the gate. To the right of the gate (when viewed from the outside), the line of the fortifications is retracted and slightly slanting against the rest of the western perimeter. Such an architectural solution enabled good protection of the gate /Fig. 10/. In front of the wall, in the zone north of the entrance, six Liburnian burials from the 4th and 3rd centuries

¹³ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 25.

¹⁴ I. FADIĆ, 2001a, 72.

¹⁴ I. FADIĆ, 2001a, 72.

Sl. 8. Pogled na zapadne gradske zidine s ulazom i vidljivim konstrukcijskim rješenjima ulaznog prostora iz vremena mlađeg željeznog doba

Fig. 8. View of western defensive walls with entrance and visible architectural solutions of entrance area from Late Iron Age (zračni snimak 2016., foto /2016 aerial photo by: M. Gospić)

Takvim konstrukcijskim rješenjem stvoren je dobro štice ulaz /Sl. 10/. Ispred bedema, u zoni sjeverno od ulaza pronađeno je i šest liburnskih ukopa iz 4. i 3. stoljeća prije Krista,¹⁵ od kojih je jedan otkriven pod prvim blokom vanjskog plašta. Liburnski grob otkriven pod temeljima antičkih zidina pruža sigurne kronološke odrednice za užu

BC were also found.¹⁵ One of them was found under the first block of the wall's outer face. The Liburnian grave found under the foundation of the Antiquity walls provides solid chronological determinants for dating the fortifications rather accurately – to the 1st century BC.¹⁶

¹⁵ I. FADIĆ, 2001a, 78-79, Sl. 15-18; N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 7-24.

¹⁵ I. FADIĆ, 2001a, 78-79, Fig. 15-18; N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 7-24.

¹⁶ I. FADIĆ, 2001a, 76; I. FADIĆ, 2003b, 419.

Sl.9. Pogled na zapadnu stranu antičkih i kasnoantičkih fortifikacija
 Fig. 9. *Western view of Antiquity and Late Antiquity fortifications*
 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

dataciju fortifikacija u razdoblje 1. stoljeća prije Krista.¹⁶

U osnovi bedem je građen na način da su temelji postavljeni izravno na stjenovitu podlogu, stepenasto se prilagođavajući prirodnoj padini gradine /Sl. 11/. Za gradnju vanjskog plašta korišteno je veće i manje kamenje, raspoređeno u više pravilnih horizontalnih redova. Unutar strukture svaki je kamen pomno klesarski obrađen, od kojih je većina s istakom bunje. Blokovi su kompaktno složeni s brižljivo zaglađenim sljubnicama. Na nekoliko su

Basically, the wall was built in such way that the foundation was laid directly on the bedrock, adapting to the hill-fort's natural slope by cascading down it /Fig. 11/. Both large and small stones were used for the construction of the wall's outer face. The stones were placed in a number of regular horizontal lines. Each stone in the structure was cut meticulously. Most of the stones contain bosses. The blocks are compact, with carefully polished joints. On a few places height adjustments are visible – J-shaped “on the knee” processing blocks – possibly a result of building the wall from two directions and, of course, of making horizontal alignments

¹⁶ I. FADIĆ, 2001a, 76; I. FADIĆ, 2003b, 419.

Sl. 10. Gradina Aserija – pogled s jugozapada na istražene djelove antičkih i kasnoantičkih fortifikacija
Fig. 10. Asseria hill-fort – southwestern view of explored parts of Antiquity and Late Antiquity fortifications
 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

mjesta vidljive visinske prilagodbe – obrada blokova s utorima „na koljeno“, što je moguće rezultat gradnje iz dva smjera, ali naravno i usklađivanja horizontalnih redova zbog različitih niveleta temeljnih blokova /Sl. 12/.¹⁷

Pozornost treba posvetiti i dionici bedema na krajnjem sjeverozapadnom dijelu gradskog perimetra, u neposrednoj

due to different level lines of the foundation blocks /Fig. 12/.¹⁷

Attention should also be paid to the wall section on the northwesternmost part of the town perimeter, in the immediate vicinity of the first northern tower. There we can see a connection that could be interpreted as a result of simultaneous building of the wall

¹⁷ I. FADIĆ, 2001a, 76.

¹⁷ I. FADIĆ, 2001a, 76.

Sl. 11. Zapadna strana antičkih i kasnoantičkih fortifikacija – pogled na masivne rustične bunje kod glavnog gradskog ulaza

Fig. 11. Western side of Antiquity and Late Antiquity fortifications – view of massive rustic bosses at main town entrance

(foto / photo by: M. Gospić)

blizini prve sjeverne kule, gdje je prepoznatljiv spoj koji se može interpretirati kao istovremeni zahvat gradnje bedema iz dva suprotna smjera. Iako su vidne razlike u temeljnom slogu, ostatak plašta pokazuje da među zidanim dijelovima ne postoji veća vremenska distanca /Sl. 13, 14/.

Linija zapadnog perimetra, na krajnjem jugozapadnom dijelu utvrđenja, prilagodila

Sl. 12. Zapadna strana antičkih fortifikacija – segment vanjskog zidnog plašta

Fig. 12. Western side of Antiquity fortifications – segment of outer face of wall

(foto / photo by: B. Štefanac)

Sl. 13. Zapadna strana antičkih fortifikacija s istaknutom kulom

Fig. 13. Western side of Antiquity fortifications with protruding tower

(zračni snimak 2012., foto /2012 aerial photo by: M. Gospić)

se morfologiji gradine, ali i slijedi pravac pružanja starijih gradinskih fortifikacija /Sl. 15/. Najupečatljivija je situacija s glavnim gradskim vratima koja su nastala u neposrednoj blizini željeznodobnog ulaza /Sl. 16/. U odnosu prema zidnom plaštu u prospektu, antički je ulaz perifernog smještaja s istaknutom linijom bedema s lijeve strane. S obje strane, zidine tvore koljeno koje u funkcionalnom smislu zamjenjuju bočne kule. Konstruktivno rješenje antičkog ulaznog prostora iskazuje specifičnu kombinaciju autohtone i rimske

Sl. 14. Zapadna strana antičkih fortifikacija – segment vanjskog zidnog plašta

Fig. 14. Western side of Antiquity fortifications – segment of outer face of wall

(foto / photo by: I. Fadić)

Sl. 15. Pogled s jugozapada na zapadni perimetar antičkih fortifikacija

Fig. 15. Southwestern view of western perimeter of Antiquity fortifications

(foto / photo by: M. Gospić)

gradnje, a naslijeđeni indigeni elementi vidljivi su u gradnji izduženog dobro šticećenog prolaza. Pred vratima je formiran ljevkasti prostor s bočnih strana omeđen bedemima, dok se s unutrašnje strane pruža dugačak prolaz (17,0 x 4,0 m) kojeg zatvaraju dva uža perimetralna zida /Sl. 17/.¹⁸ Istraživanjima 2005. godine na vanjskom i unutrašnjem dijelu ulaza dokumentirane su višestruke visinske promjene hodne površine koje ukazuju na korištenje ulaza kroz dulje vremensko razdoblje.¹⁹ Duž unutrašnjeg prolaza ustanovljena

from two opposite directions. Although differences in the layering pattern are visible, the rest of the outer face indicates that no lengthy periods of time elapsed between the building of various wall parts /Fig. 13, 14/.

On the southwesternmost part of the fortification, the line of the western perimeter has adapted to the hill-fort's morphology. It also follows the line of the hill-fort's older fortifications /Fig. 15/. Very specific is the case of the town's main gate, built in the immediate vicinity of the Iron Age entrance /Fig. 16/. The antique entrance is peripheral to the wall in the prospect, with a prominent line of ramparts to its left. On both sides, the walls make knee-shaped turns that function as lateral towers. The antiquity entrance area

¹⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 25.

¹⁹ Ž. MILETIĆ, 2003, 413, Sl. 6; Ž. MILETIĆ, 2004, 13.

Sl. 16. Pogled na željeznodobni ulazni prostor omeđen antičkim i kasnoantičkim fortifikacijama
 Fig. 16. *View of Iron Age entrance area lined with Antiquity and Late Antiquity fortifications*
 (zračni snimak 2012., foto /2012 aerial photo by: M. Gospić)

je cesta širine 2,4-2,5 m jasno omeđena kamenim rubnjacima /Sl. 18/. Cesta je građena od nekoliko slojeva. U nižim razinama nalazi se krupnije kamenje, dok se u gornjim slojevima prostire mekši materijal poput šljunka ili pijeska. Prema površini kolnika komadi su sve sitniji, a na završnom sloju nisu registrirane kamene ploče.

Vrata su jednostavno konstruirana s dva pravokutna kontrafora organski vezana s bedemom, međusobno razmaknuta 3,30 m. U kasnoj antici vrata se sužavaju gradnjom manjeg potpornog zida (1,5 x 0,7 m) s južne

was built using a specific combination of autochthonous and Roman architectures; the inherited indigenous elements can be seen in the structure of the long, well-protected passage. A funnel-shaped space was formed in front of the gate, with ramparts on its sides; a long passage (17.0x4.0m), closed by two narrow perimeter walls, extends inside /Fig. 17/.¹⁸ During the 2005 excavations, numerous vertical alignments of the

¹⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 25.

Sl. 17. Zapadni ulaz u grad – vanjska strana
 Fig. 17. Town's western entrance – outer side
 (foto / photo by: I. Fadić)

strane te se gradi novi prag (d=3,0 m; š=1,15 m), povišen za 0,8 m od razine ranoantičke nivelete. U strukturi kasnoantičkog praga zamjetljiva je upotreba spolija, a na gornjim kamenim pločama vidljivi su utori za vratnice /Sl. 19/.²⁰

²⁰ Na pragu nisu uočeni tragovi spurila, pa se može smatrati da ulaz tada nije služio za prolaz zaprežnim kolima (I. FADIĆ, 2003a, 20, Sl. 16-18).

walking surface were established on the outer and inner parts of the entrance: they indicate that the entrance had been in use over a long period of time.¹⁹ It was established that a 2.4-2.5m-wide road, lined with visible curbs, followed the route of the inner passage /Fig. 18/. The road had a few layers. The lower layers contain larger rocks and the upper layers contain a less coarse material, such as gravel or sand. The closer to the pavement a layer is, the finer its contents are. No stone slab has been found in the topmost layer.

¹⁹ Ž. MILETIĆ, 2003, 413, Fig. 6; Ž. MILETIĆ, 2004, 13.

Sl. 18. Zapadni ulaz u grad – unutrašnja strana
 Fig. 18. Town's western entrance – inner side
 (foto / photo by: I. Fadić)

Sl. 19. Kasnoantički prag unutar ranorimskih vrata – pogled na kamene ploče s vidljivim utorima za vratnice
 Fig. 19. Late Antiquity threshold of early Roman gate – view of stone slabs with visible doorframe grooves
 (foto / photo by: I. Fadić)

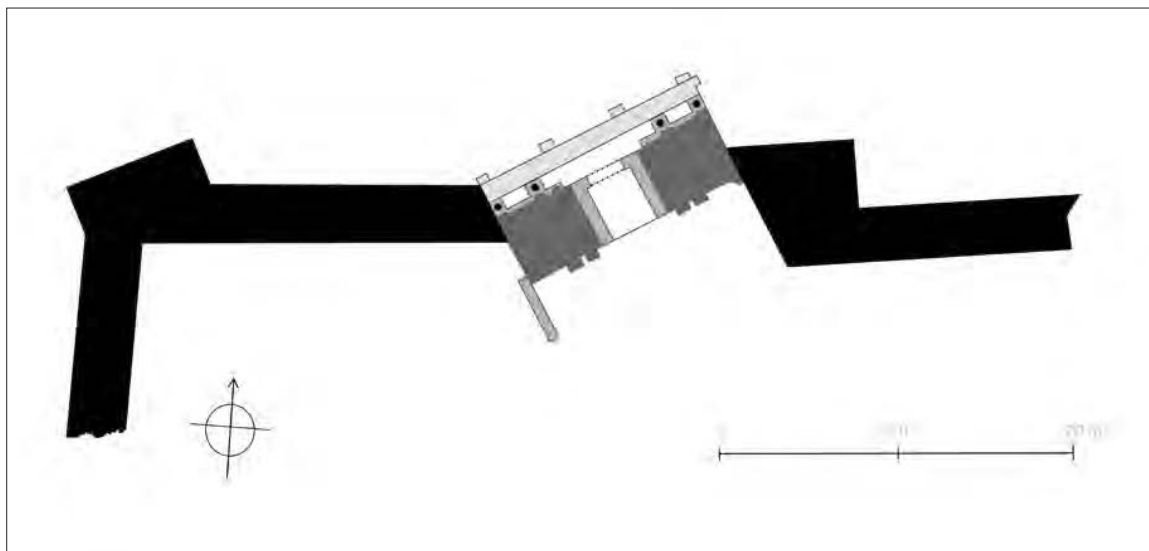
b) Sjeverna strana antičkih fortifikacija

Sustavna arheološka istraživanja sjevernog megalitskog bedema započela su 1999. godine i u kontinuitetu se provode do danas. U odnosu na stara iskapanja Austrijskog arheološkog instituta iz Beča koja su bila isključivo usmjerena na položaj gdje su početkom 2. stoljeća interpolirana vrata oblika slavoluka („Trajanova vrata“),²¹ /Sl. 20/ novim arheološkim radovima je stečen cjelovitiji uvid u antičku fortifikacijsku arhitekturu. Sjeverna strana bedema predstavljala je najbolje utvrđenu dionicu obrambenog sustava jer je na tom dijelu gradine, zbog blage prirodne padine, grad bio najizloženiji eventualnim napadima. Tim dijelom dominira masivni zid koji je radi povećanja sigurnosti i efikasnije obrane pojačan s četiri istaknute kvadratne kule /Sl. 21/.

The structure of the gate is simple: it has two rectangular buttresses, 3.30m from each other, organically connected with the rampart. In Late Antiquity, the gate became narrower when a small retaining wall (1.5x0.7m) was built on the southern side. A new threshold (L=3.0m, W=1.15m) was also built then; it was 0.8m higher than the Early Antiquity level line. The use of spolia can be seen in the structure of the Late Antiquity threshold and doorframe grooves are visible on the upper stone slabs /Fig. 19/.²⁰

²¹ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 18-88.

²⁰ The fact that there are no wheel ruts on the threshold leads to the conclusion that it was not used for wagon traffic at the time (I. FADIĆ, 2003a, 20, Fig. 16-18).

Sl. 20. Položaj „Trajanovih vrata“ unutar sjevernog perimetra antičkih fortifikacija – slavluk uklopljen u postojeće zidno platno početkom 2. stoljeća

Fig. 20. Position of “Trajan’s Gate” within northern perimeter of Antiquity fortifications – triumphal arch interpolated in existing wall’s outer face in early 2nd century AD

(preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

Sl. 21. Pogled sa sjeverozapada na istražene dijelove prapovijesnih, antičkih i kasnoantičkih fortifikacija

Fig. 21. Northwestern view of explored parts of prehistoric, antique and late antique fortifications

(zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Glavnina istražnih radova provedenih u razdoblju od 1999. do 2016. godine bila je usmjerena na otkrivanje vanjskog plašta bedema, dok je manji segment unutrašnjeg lica obuhvaćen u arheološkoj kampanji 2016. godine.

Istraživanja su pokazala da je sjeverni fortifikacijski sustav grada iznimno reprezentativan ne samo zbog megalitskog bedema raščlanjenog istaknutim kulama, već i zbog naknadno izgrađenih kasnoantičkih obrambenih struktura. Prostor pred bedemom dodatno je artikuliran gradnjom masivnog predzida te kontrafora izravno

b) Northern side of the antique fortifications

The systematic archaeological research of the northern megalithic rampart started in 1999 and has been going on ever since. Unlike the early excavations

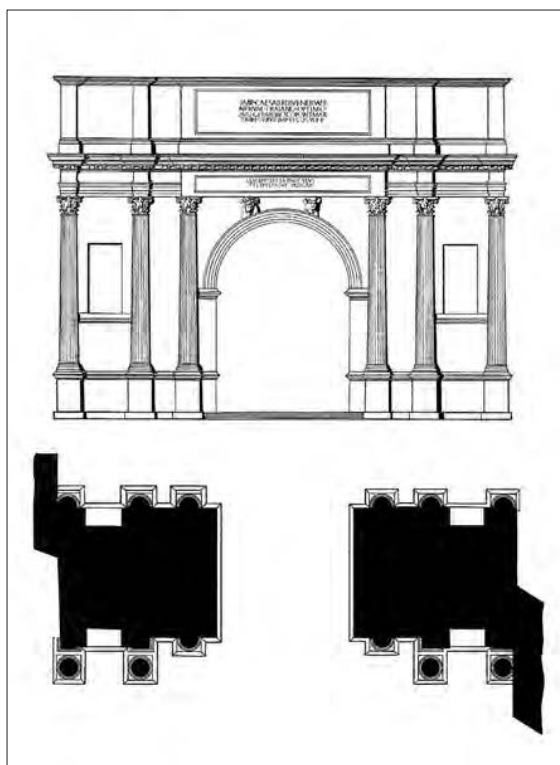
Sl. 22. Sjeverna strana gradinskog uzvišenja s otkrivenim fortifikacijama
 Fig. 22. Northern side of hill-fort's high ground with discovered fortifications
 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

prislonjenih na vanjski plašt ranorimskog bedema.²² Još je zamjetljivija činjenica da se pod antičkim i kasnoantičkim slojevima „skriva“ dobro očuvan duži potez željeznodobnog obrambenog suhozida, koji svjedoči o dugom kontinuitetu utvrđivanja gradinskog prostora /Pl. III/.

carried out the Vienna-based Austrian Archaeological Institute that were focused only on the location where a triumphal-arch-shaped gate “Trajan’s Gate”²¹ /Fig. 20/ was interpolated in the 2nd century AD, this recent archaeological work has provided a more complete insight into

²² I. FADIĆ, 2003b, 424.

²¹ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 18-88.

Sl. 23. Tlocrt i rekonstrukcija sjevernih gradskih vrata (*Trajanov slavoluk*, 113. god. poslije Kr.)
 Fig. 23. Plan view and reconstruction of northern town gate (*Trajan's Arch*, 113 AD)
 (preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

Uvažavajući perimetar starijeg liburnskog naselja, gradnja sjevernog trakta antičkog utvrđenja planski je osmišljena i podignuta u sklopu većeg građevinskog pothvata koji je uslijedio potkraj kasnorepublikanskog razdoblja. Iako je veći dio antičkog fortifikacijskog sustava Aserije prilagođen konfiguraciji terena sjeverni potez zidina slijedi približno pravilnu liniju te je s ujednačenim rasporedom istaknutih kula ostvarena čista simetričnost cjeline

the antique fortification architecture. The wall's northern side was the best fortified section of the defense system, because this part of the hill-fort was the most exposed to potential attacks due to the mild natural slope there. This part is dominated by a massive wall with four square tower for additional safety and improved efficiency of defense /Fig. 21/.

Most of the research work carried out at Asseria between 1999 and 2016 was focused on finding the outer face of the wall. A small segment of the inner face was included in the archaeological campaign of 2016.

The research has shown that the town's northern fortification system is very representative not only because of the megalithic wall segmented by prominent towers, but also because of the subsequently built Late Antiquity defense structures. The area in front of the wall is additionally articulated with a massive outer wall and buttresses leaning directly on the outer face of the early Roman wall.²² Even more relevant is the fact that a long, well-preserved section of an Iron Age defensive drywall was "hiding" under the antique and late antique layers, witnessing the long continuity of the fortification on this hill-fort /Pl. III/.

Contained within the perimeter of the older Liburnian settlement, the northern tract of the Antiquity fortification was designed and constructed as part of a major architectural venture that took place at the end

²² I. FADIĆ, 2003b, 424.

/Sl. 22/. Prostorno-arhitektonska dominantna vanjskog plašta izmijenjena je početkom 2. stoljeća kada su na mjestu druge kule interpolirana vrata s visokim stupnjem monumentalnosti /Sl. 23/.²³ Vrata oblika slavoluka su kvalitetno arhitektonsko ostvarenje podignuto u čast cara Trajana i njegova pohoda na Daciju /Sl. 24/.²⁴ O vremenu gradnje svjedoče dva natpisa koja su izvorno bila ugrađena na pročelnom dijelu vrata. Od otkrića krajem 19. stoljeća do danas ulazni prostor doživio je značajne devastacije, a slavoluk je u potpunosti porušen. Iz temeljite dokumentacije koju je izradio Austrijski institut iz Beča jasno je vidljivo da vrata nisu bila građena u osi s bedemom već su u odnosu na njegovu liniju značajno zakošena. Na temelju sadašnjeg stanja istraženosti i nedovoljnog poznavanja urbane matrice nije moguće ustanoviti da li je otklon uvjetovan odnosom na ranije formiran raster ulica ili je tijekom preinaka sjevernog prospekta otvorena nova komunikacija unutar grada. U literaturi su prisutne i hipoteze da se na mjestu „Trajanovih vrata“ prvotno nalazio lateralni ulaz,²⁵ međutim takva promišljanja do sada nisu potkrijepljena istraživanjima na terenu.²⁶

of the Late Republic Period. Although most of Asseria's antique fortification system is aligned with the configuration of the terrain, the walls' northern section follows an almost straight line and, with its evenly distributed prominent towers, represents a symmetrical unity /Fig. 22/. The spatially and architecturally dominant outer face was changed in the early 2nd century AD, when a highly monumental gate was interpolated in it on the site of the second tower /Fig. 23/.²³ The triumphal-arch-shaped gate is a high-quality architectural achievement. It was erected to the honor of Emperor Trajan and his Dacian campaign /Fig. 24/.²⁴ Two inscriptions, originally embedded in the front-side part of the gate, make it possible to date the gate's construction. Since its discovery in the late

Sl. 24. Pogled na otkrivene dijelove *Trajanova slavoluka* za vrijeme istraživanja početkom 20. stoljeća *Fig. 24. View of parts of Trajan's Arch discovered during early 20th-century excavations* (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

²³ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 30-36, sl. 10.

²⁴ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 33-34; A. L. FROTHINGHAM, 1910, 302-303; J. J. WILKES, 1969.

²⁵ M. SUIĆ, 1976, 122-123.

²⁶ Sjeverni plašt bedema, u koji su početkom 2. stoljeća inkorporirana „Trajanova vrata“, u prvoj fazi gradnje vjerojatno je bio bez gradskih vrata (I. FADIĆ, 2001a, 82).

²³ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 30-36, Fig. 10.

²⁴ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 33-34; A. L. FROTHINGHAM, 1910, 302-303; J. J. WILKES, 1969.

Sl. 25. Pogled na rimsku kvadratnu kulu i istražene ostatke prapovijesnog bedema
 Fig. 25. View of Roman square tower and explored remains of prehistoric defensive wall
 (foto / photo by: B. Štefanac)

Prvi konkretni podatci o tehnici gradnje vanjskog plašta sjevernih gradskih zidina dobiveni su u recentnim arheološkim radovima. Sačuvana visina otkrivene diionice kreće se u rasponu od 3,5 do 5,0 m. U strukturi dominiraju veliki kameni blokovi slagani u relativno pravilnim redovima i s pravilnim sljubnicama. Na isti način, koji odgovara koncepciji bedema, podignute su i kvadratne kule. Blokovi su uglavnom duguljasti, različitih dimenzija, klesani na način da je središnji dio vanjske površine ispupčen, čime se naglašavala plastičnost čitave prednje plohe /Sl. 25/. Na više je mjesta dokumentirana upotreba rustičnih bunja čija duljina prelazi 2,0 m, visine iznad 0,6 m.

Na zidnom plaštu, desno od Trajanovih vrata, registrirane su i visinske prilagodbe – obrada blokova s utorima „na koljeno“. Međuprostori između rustičnih bunja na pojedinim mjestima su popunjeni tamponima,

19th century, the entrance area has undergone substantial devastation and the triumphal arch has been completely demolished. The detailed records left by the Austrian Institute clearly indicate that the gate was not built on the same axis as the walls, but slanting against it considerably. The research carried out so far and our knowledge of the urban matrix are not sufficient for establishing whether this slant had to do with an earlier grid plan or a new road was opened in the town while the changes in the northern prospect were made. Also, there are hypotheses in literature that a lateral entrance had originally stood on the site of “Trajan’s Gate”.²⁵ However, they have not been substantiated by field research yet.²⁶

The first specific evidence of the technique used for the construction of the outer face of the town’s northern walls was obtained during the recent archaeological work. The preserved height of the discovered section ranges from 3.5 to 5.0 meters. Large stone blocks dominate the structure. They are laid out in relatively regular rows with regular joints. The square towers were built using the same principle. The blocks are mostly elongated, of various sizes, cut in such way that the central part of each of them is bulging, thus underlining the decorated nature of their entire front surface /Fig. 25/. Rustic bosses were documented in a

²⁵ M. SUIĆ, 1976, 122-123.

²⁶ In the first construction stage, the northern face of the wall, into which “Trajan’s Gate” was incorporated in the early 2nd century AD, probably had not contained a town gate (I. FADIĆ, 2001a, 82).

Sl. 26. Dionica antičkih fortifikacija na sjevernoj strani grada između prve kule i *Trajanovih vrata* s vidljivim ostacima prapovijesnog bedema s manjim ulaznim prostorom

Fig. 26. Section of Antiquity fortifications on town's northern side, between first tower and Trajan's Gate, with visible remains of prehistoric defensive wall with small-sized entrance area

(foto / photo by: I. Fadić)

Sl. 27. Pogled na rimski bedem ojačan kasnoantičkim kontraforima i očuvane dijelove prapovijesnog utvrđenja

Fig. 27. View of Roman wall reinforced with Late Antiquity buttresses and of preserved parts of prehistoric fortification

(foto / photo by: A. Gospić)

Sl. 28. Istraženi dijelovi prapovijesnih, antičkih i kasnoantičkih fortifikacija na sjevernoj strani gradinskog uzvišenja
 Fig. 28. Explored parts of prehistoric, antique and late antique fortifications on northern side of hill-fort's high ground
 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

u vidu manjih kvadera. Istaknuta anatroza rubova zapažena je na mjestima gdje se zidovi lome pod pravim kutom, i to na uglovi- ma kvadratnih kula. Čitavi je potez bedema utemeljen na matičnoj stijeni, uz iznimke na mjestima gdje bedem prelazi preko porušeni- nih željeznodobnih fortifikacija /Sl. 26/.

Vanjsko lice zidina na prostoru između „Trajanova slavluka“ i treće kule nije vid- ljivo u cijelosti zbog kasnoantičkih dogradnji fortifikacijskog sustava. Veće građevinske intervencije izvedene su tijekom 6. stoljeća kada se pred bedemom gradi novi obrambeni predzid (*proteichisma*), a antičke se zidine

number of places, their length exceeding 2.0m and their height exceeding 0.6m.

On the face of the wall, to the right of Trajan's Gate, vertical adjustments were found – J-shaped “on the knee” processing blocks. In places, the spaces between rustic bosses are filled with buffers in the form of smaller ashlars. A marked anathyrosis of the edges can be seen in the places where walls turn at right angles – specifically, at the corners of the square towers. The entire wall lies on the bedrock; exceptions are places where the wall crosses the demolished Iron Age fortifications /Fig. 26/.

Sl. 29. Istražni radovi na antičkim i kasnoantičkim fortifikacijama – arheološka kampanja 2016.

Fig. 29. Exploratory work on Antiquity and Late Antiquity fortifications – 2016 archaeological campaign
(foto / photo by: B. Štefanac)

ojačavaju masivnim kontraforima /Pl. III/.²⁷ Razlika u razinama između temeljne stope antičkog bedema i nivelete na kojoj počivaju masivni potpornji iznosi 1,5 m. Istraživanjima je ustanovljeno da kasnoantičke nadogradnje nisu podignute na višu razinu zbog jedinstvenog arhitektonskog koncepta nego su prilagođene zatečenoj situaciji. U sklopu

In the section between “Trajan’s Arch” and the third tower, the outer face cannot be seen entirely due to some Late Antiquity extensions of the fortification system. Major alterations were made in the 6th century, when a new defensive outer wall (proteichisma) was erected in front of the wall and the Antiquity walls were strengthened with massive buttresses /Pl. III/.²⁷

²⁷ I. FADIĆ, 2003b, 424.

²⁷ I. FADIĆ, 2003b, 424.

Sl. 30. Pogled na istraženi segment unutarnjeg lica sjevernog rimskog bedema – položaj u neposrednoj blizini četvrte kule

Fig. 30. View of explored segment of inner face of northern Roman wall – position in immediate vicinity of fourth tower

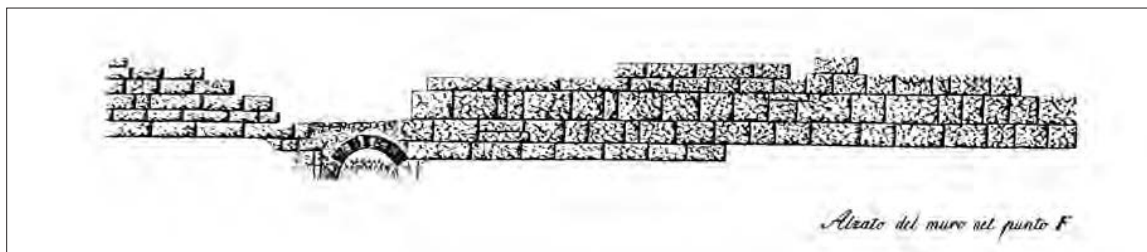
(foto / photo by: A. Eterović Borzić)

ispitane površine utvrđeno je da povišeni plato pred bedemom pripada željeznodobnim slojevima sjevernog dijela gradinskog naselja. Tom su prilikom otkriveni ostatci suhozidnih objekata te linija utvrđenja koja se pruža usporedno s antičkim gradskim zidinama /Sl. 27/.

Istražni radovi provedeni 2016. godine umnogome su doprinijeli poznavanju tehnike gradnje antičkog zida. Na dijelu sjevernog trakta između treće i četvrte kule ispitana je gornja površina bedema te dio njegova unutrašnjeg lica. Tom je prilikom utvrđena i ukupna širina koja iznosi 2,5 m /Sl. 28, 29/. Iako je unutrašnji plašt fortifikacija u početnoj fazi istraživanja, stečen je uvid u način

The difference in the level line of the Antiquity wall and the one of the massive retaining structures is 1.5m. Research has established that the Late Antiquity extensions were not erected on a higher level due to a unique architectural concept, but rather to adapt to the situation. It was established in the examined area that the elevated plateau in front of the defensive wall belongs to the Iron Age layers of the northern part of the fortified settlement. Remains of dry-wall structures were then discovered, together the line of fortifications extending in parallel with the antique town walls /Fig. 27/.

The 2016 research work substantially contributed to our knowledge of the technique used for the construction of the Antiquity wall.

Sl. 31. Nadsvođeni prolaz na istočnoj strani gradskih zidina – prvi prolaz gledano sa sjevera (E1) (crtež iz 1835. god., preuzeto iz I. FADIĆ, 2001a)

Fig. 31. Arched passage on eastern side of town walls – first passage when viewed from north (E1) (1835 sketch, taken from I. FADIĆ, 2001a.)

gradnje. Dio otkrivenog lica sazidan je od djelomično obrađenih kamenih klesanaca manjih dimenzija, ujednačenog formata i pomno složenih u pravilne horizontalne redove /Sl. 30/. Površinskim čišćenjem ispune masivnog zida utvrđeno je da je jezgra načinjena od čvrsto zbijenog neobrađenog kamena pomiješanog s mortom, pjeskovite strukture i lošijih vezivnih svojstava. Uz unutrašnje lice bedema, u višim slojevima, registrirane su suhozidne strukture koje pripadaju kasnijim srednjovjekovnim nastambama (13.-15. stoljeće).

c) Istočna strana antičkih fortifikacija

Istočna strana antičkih fortifikacija Aserije dosada nije detaljnije istražena i obrađena. Prva sondažna arheološka iskapanja provedena su 1835. godine za vrijeme austrijske uprave i namjesništva Vettera Vjenceslava von Lilienberga. Tom je prilikom djelomično istražen manji segment bedema s nadsvođenim propustom (53 m južno od 4. sjeverne kule) /Sl. 5/, a na sačuvanim nacrtima dokumentiran je otkriveni dio vanjskog plašta i očuvani elementi lučnog svoda /Sl.

Sl. 32. Nadsvođeni prolaz s istaknutom kulom na istočnoj strani gradskih zidina – drugi prolaz gledano sa sjevera (E2)

Fig. 32. Arched passage with protruding tower on eastern side of town walls – second passage when viewed from north (E2)

(preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

On the section of the northern wall between the third and fourth towers, the wall's upper surface and part of its inner face were examined. The total width was established to be 2.5 meters /Fig. 28, 29/. Although the inner face of the fortifications is still in the initial stage of research, some insight into the building method has been obtained. Part of the discovered wall

Sl. 33. Nadsvođeni prolaz s istaknutom kulom na istočnoj strani gradskih zidina – drugi prolaz gledano sa sjevera (E2)

Fig. 33. Arched passage with protruding tower on eastern side of town walls – second passage when viewed from north (E2)

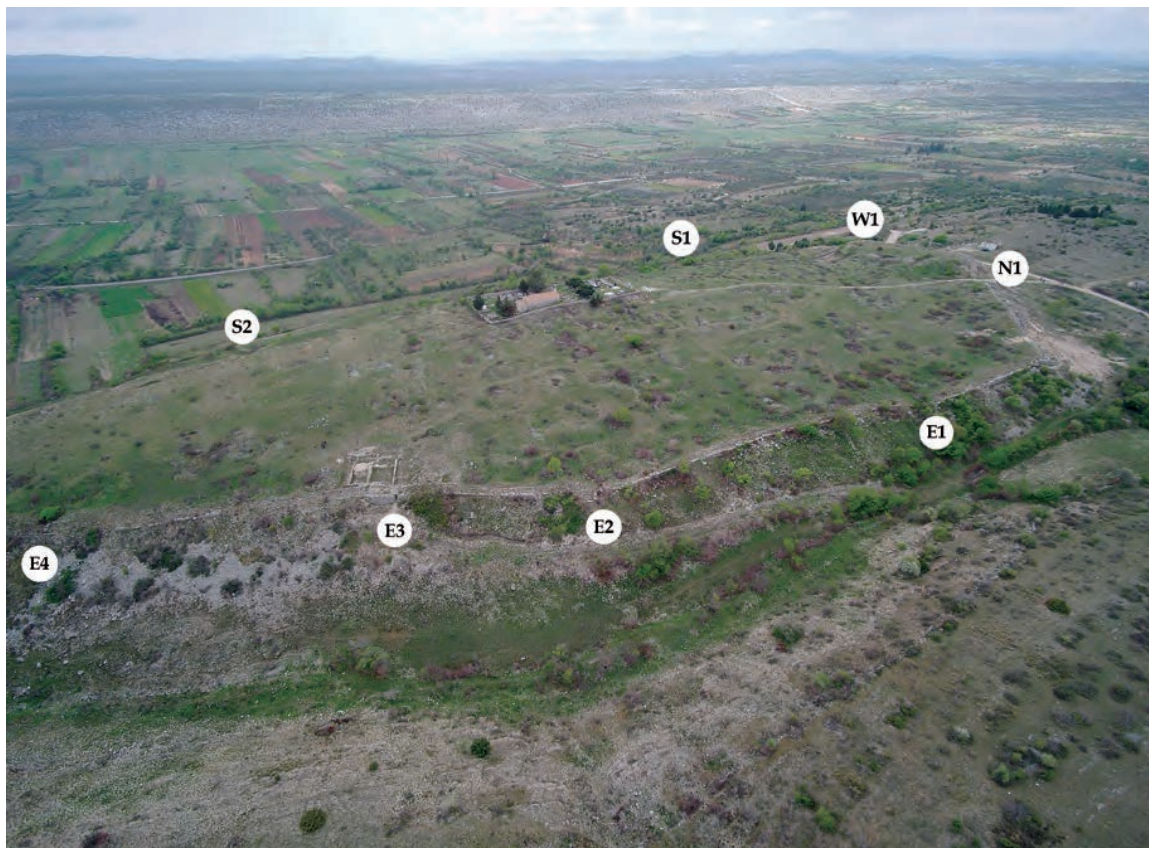
(zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Sl. 34. Ostatci nadsvođenog prolaza na istočnoj strani gradskih zidina – četvrti prolaz gledano sa sjevera (E4)

Fig. 34. Remains of arched passage on eastern side of town walls – fourth passage when viewed from north (E4)

(zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Sl. 35. Gradina Aserija, pogled s istoka – označeni položaji gradskih ulaza i manjih nadsvođenih propusta
 Fig. 35. *Asseria hill-fort, eastern view – with designated positions of town entrances and smaller arched culverts*
 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

31, 35: E1/. Druga istočna gradska vrata (170 m južno od 4. sjeverne kule) dokumentirana su za vrijeme istraživanja Austrijskog arheološkog instituta iz Beča /Sl. 3, 32, 35: E2/. Registriran je prolaz širine 1,28 m koji je s južne strane štíćen s istaknutom kvadratnom kulom /Sl. 3, 33/.²⁸ Jedan ulaz na krajnjem južnom dijelu istočnog perimetra zapazio je i Fortis, a

face is made of partially dressed small ashlars of identical site and laid out in regular horizontal rows /Fig. 30/. When the surface of the filling of a massive wall was cleaned, it was established that its core was made of compact undressed stones mixed with mortar, that it has a sandy structure and a poor binding ability. Along the inner face of the wall, in the higher layers, drywall structures belonging to later, medieval dwellings (the 13th-15th centuries) were found.

²⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 31, Sl. 5.

radi se o manjem propustu širine 0,85 m /Sl. 34, 35: E4/.²⁹

Na površini gradinskog uzvišenja i danas se jasno uočava linija bedema te propusti nekad nadsvođenih ulaza, dokumentiranih u starijim iskapanjima /Sl. 35: E1, E2, E4/. Istočne zidine, ukupne dužine oko 350 m, građene su u više ravnih dionica, s nekoliko lomova i blagim uvinućima u pravcu. Razlog za pojedinim odstupanjima od pravolinijske matrice može se obrazložiti prilagodbom uvjetovanom konfiguracijom terena.

Novija arheološka istraživanja bila su usmjerena na prostor južno od istočne kule te na dio urbanog tkiva uz unutrašnju stranu utvrđenja /Sl. 35: E3/. U arheološkoj kampanji 1999. godine pronađena su nova gradska vrata nadsvođena lukom ($\text{š}=0,85\text{ m}$; $\text{v}=2,6\text{ m}$) te unutrašnje stubište /Sl. 36, 37/. Istražnim je radovima utvrđena debljina bedema u širini od 3,20 m te struktura i izgled. Vanjski plašt bedema po tehnici gradnje odgovara onima na drugim stranama gradskog obrambenog sustava, a građen je od velikih rustičnih bunja, s anatirozom izvedenom isključivo na rubnim dijelovima zidina te uz rubove nadsvođenog prolaza /Sl. 38/. Na dijelu istražene zone, južno od vrata, zabilježeno je slaganje blokova „na koljeno“, a pojedini bunjasti kvaderi većih dimenzija visinom obuhvaćaju dva horizontalna reda u strukturi zidina. Vanjsko lice u neposrednoj blizini nadsvođenog prolaza je brižnije izrade s blokovima slaganim u pravilne horizontalne

Sl. 36. Nadsvođeni prolaz na istočnoj strani gradskih zidina, vanjska strana – treći prolaz gledano sa sjevera (E3)

Fig. 36. Arched passage on eastern side of town walls, outer side – third passage when viewed from north (E3) (foto / photo by: I. Fadić)

c) Eastern side of the antique fortifications

The eastern side of Asseria's antique fortifications has not been explored and analyzed in detail yet. The first archaeological trenching was carried out in 1835 under the Austrian rule and under the governorship of Vetter Vjenceslav von Lilienberg. A small segment of the wall with an arched culvert

²⁹ A. FORTIS, 1774, 34, T. II: oznaka C.

Sl. 37. Nadsvođeni prolaz na istočnoj strani gradskih zidina, unutarnja strana sa stubištem – treći prolaz gledano sa sjevera (E3)

Fig. 37. Arched passage on eastern side of town walls, inner side with stairwell – third passage when viewed from north (E3)

(foto / photo by: M. Ilkić)

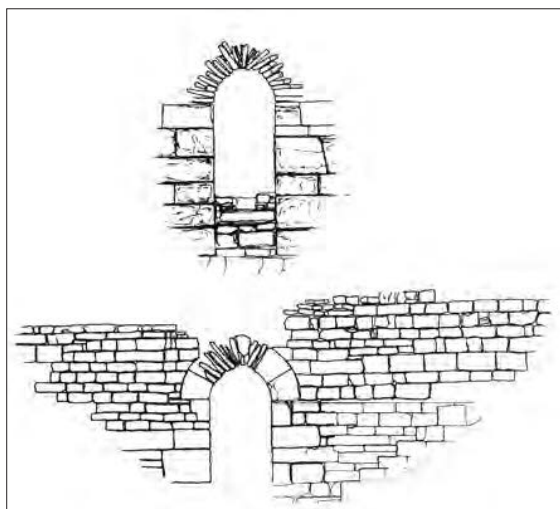
redove. Unutrašnja strana bedema sazidana je od manjih djelomično obrađenih kamenih klesanaca, ujednačenog formata i pomno složenih u pravilne horizontalne redove. Unutar prolaza utvrđena je izvorna antička niveleta te kasnoantička razina povišena za 0,60 m / Sl. 39/.³⁰ Cjelokupna unutrašnja kontura

(53 meters south of the fourth northern tower) was explored then /Fig. 5/. The drawings from that time reveal the visible part of the outer face and some preserved elements of the vault /Fig. 31, 35: E1/. Another eastern town gate (170 meters south of the fourth northern tower) was documented during the research work carried out by the Austrian Archaeological Institute in Vienna /Fig. 3, 32, 35: E2/. A 1.28m-wide passage was found; a prominent square tower protected it

³⁰ I. FADIĆ, 2001, 80-81, Sl. 21-23, kasnoantička pregradnja ulaza prikazana na Sl. 23/b; Š. PEROVIĆ, 2012, 215-216, Sl. 2a-2b.

Sl. 38. Vanjsko lice bedema uz nadsvođeni prolaz – pogled na manje razlike u zidnoj strukturi
 Fig. 38. Outer face of wall next to arched passage – view of minor variations in wall structure
 (foto / photo by: B. Štefanac)

Sl. 39. Vanjska i unutrašnja strana nadsvođenog prolaza na istočnom traktu gradskih zidina (E3)
 Fig. 39. Outer and inner sides of arched passage on eastern tract of town walls (E3)
 (crtež / drawing by: Ž. Miletić, I. Čondić)

on its southern side /Fig. 3, 33/.²⁸ Fortis also spotted an entrance on the southernmost part of the eastern perimeter. It is a small culvert, 0.85 meters wide /Fig. 34, 35: E4/.²⁹

The line of defensive walls and formerly arched culverts, documented during early excavations /Fig. 35: E1, E2, E4/ can still be seen clearly on the surface of the hill-fort's high ground. The eastern walls, totaling approx. 350 meters in length, consist of a number of straight sections with several turns and mild curves. Its occasional departures from a straight-line matrix can be explained with the need to adapt to the configuration of the terrain.

The recent archaeological excavations were focused on the area south of the eastern tower and on the urban fabric along the inner side of the fortification /Fig. 35: E3/. In the archaeological campaign of 1999, a new, arched town gate (W=0.85m, H=2.6m) and an inner stairwell /Fig. 36, 37/ were found. The wall's thickness (3.20m), structure and appearance were established. Based on the technique used for its construction, the outer face of the wall corresponds to those on the other sides of the town's defense system and is made of large rustic bosses, with anathyrosis executed only on the wall's peripheral parts and along the edges of an arched passage /Fig. 38/. In a part of the explored zone, south of the gate, blocks are laid out "on the knee" and some larger rusticated ashlar reach as high as two horizontal rows

²⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 31, Fig. 5.

²⁹ A. FORTIS, 1774, 34, T. II: designated with C.

Sl. 40. Pogled na unutrašnju stranu istočnog trakta gradskih zidina s istraženim arhitektonskim kompleksom iz 1. stoljeća

Fig. 40. View of inner side of eastern tract of town walls with explored 1st-century AD architectural complex (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Sl. 41. Istočna dionica antičkog bedema s istraženim ostacima urbanog tkiva

Fig. 41. Eastern section of Antiquity wall with explored remains of urban fabric (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Sl. 42. Južna strana antičkih fortifikacija – segment vanjskog zidnog plašta

Fig. 42. Southern side Antiquity fortifications – segment of wall's outer face

(preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

kasnijom nadogradnjom stubišta poprimila je izgled jedinstvene konstrukcije /Sl. 40, 41/.

d) Južna strana antičkih fortifikacija

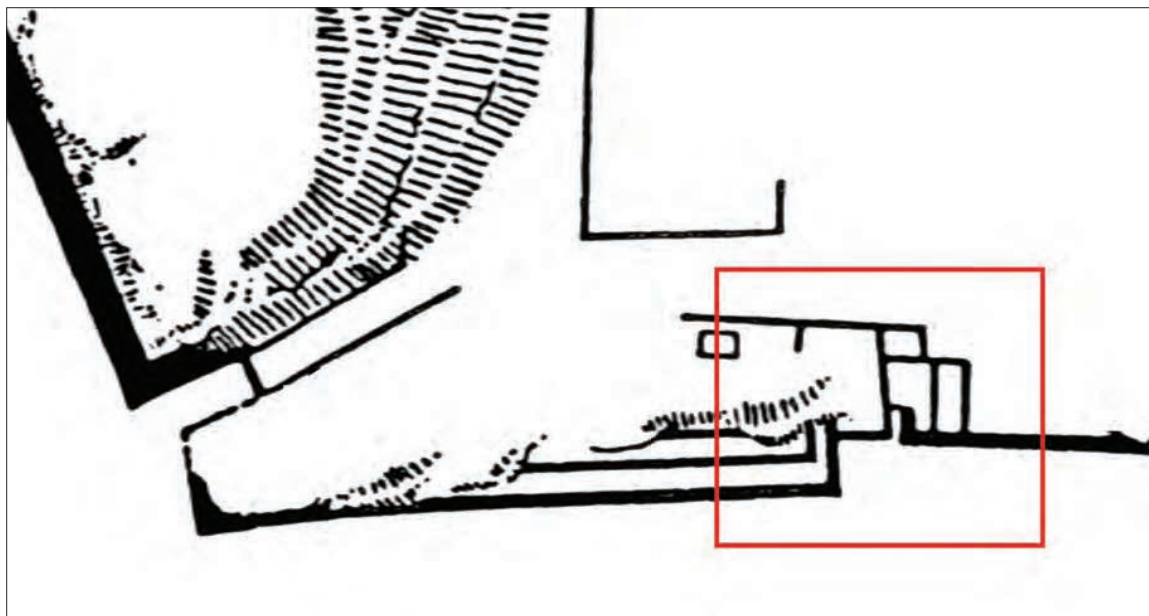
Najviše nepoznanica u pogledu fortifikacijskog sustava Aserije odnosi se na južnu stranu gradskih zidina. Analizom arhitektonskih ostataka utvrđene su različite gradnje, i to na dijelu koji s južne strane zatvara glavni zapadni ulaz. Kao i istočni potez bedema, južni trakt (duljine 418 m) je građen u više ravnih dionica s blagim lomovima u pravcu, uvjetovanih konfiguracijom gradine /Sl. 3/. Pojedini segmenti vanjskog plašta u blizini foruma očuvani su

in the wall structure. The outer face in the immediate vicinity of the arched passage is of a finer execution; its blocks are laid out in regular horizontal rows. The inner side of the wall is made of smaller, partly dressed and evenly sized ashlars carefully laid out in regular horizontal rows. The original Antiquity level line was established in the passage and it turned out that a subsequent one, from Late Antiquity, was 0.60m higher /Fig. 39/.³⁰ When a stairwell was added later on, the whole internal contour acquired the appearance of an integral structure /Fig. 40, 41/.

d) Southern side of the antique fortifications

The least known part of Asseria's fortification system is the southern side of the town walls. An analysis of the architectural remains has revealed various structures in the part which closes the main western entrance on its southern side. Like the eastern part of the walls, the southern tract (418m long) consists of a number of straight sections with mild turns that follow the hill-fort's configuration /Fig. 3/. Some segments of the outer face of the wall in the vicinity of the forum have been preserved in their impressive height (4.0-5.0m) and the entire line of the defense system can be followed on the surface of the hill-fort's high ground. Overall, the *opus quadratum* construction technique is the main characteristic of the walls

³⁰ I. FADIĆ, 2001, 80-81, Fig. 21-23, Late Antiquity alteration of the entrance is shown in Fig. 23/b; Š. PEROVIĆ, 2012, 215-216, Fig. 2a-2b.

Sl. 43. Tlocrtni plan južnog gradskog ulaza

Fig. 43. Plan view of southern town entrance

(preuzeto iz / taken from: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908.)

u zavidnoj visini (4,0-5,0 m), a na površini gradinskog uzvišenja može se pratiti cjelokupna linija obrambenog sustava. Gledano u cjelini, glavno obilježje bedema, kao i na ostalim stranama gradskih fortifikacija, je gradnja u tehnici *opus quadratum*. U strukturi prevladavaju pravokutni blokovi s pravilno izvedenim sljubnicama slagani u pravilne horizontalne redove /Sl. 42/. Zidine su neujednačene širine i kreću se u rasponu od 1,40 do 1,80 m.³¹

here and on all other sides of the town's fortifications. Predominant in their structure are the rectangular blocks with symmetrical joints, laid out in regular horizontal rows / Fig. 42/. The walls are of an uneven width ranging from 1.40m to 1.80m.³¹

No towers have been registered on this section and only one right-angle turn of the wall is found (southwest of the forum complex/. The plan view made by the Vienna Archaeological

³¹ Južne gradske zidine znatno su uže od ostatka fortifikacija jer se veći dio utvrđenja prostire nad strmom padinom. Radi se o lako branjivom dijelu gradinskog uzvišenja koji zbog konfiguracije terena nije mogao biti izložen eventualnim napadima opsadnim spravama i katapultima.

³¹ The southern town walls are much narrower than the rest of the fortifications because most of the fortifications extends above a steep slope. It is an easily defendable part of the hill-fort's high ground that, thanks to the configuration of the terrain, was not exposed to enemy attacks using war machines and catapults.

Sl. 44. Pogled na dionicu južnog obrambenog bedema u neposrednoj blizini zapadnog ulaza u grad
Fig. 44. View of section of southern defensive wall in immediate vicinity of western town entrance
(zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

Na čitavom potezu nije registrirano postojanje kula, dok je na samo jednom mjestu (JZ od forumskog kompleksa) zamjetljiv lom bedema pod pravim kutom. Na tlocrtnom planu kojeg je izradio Arheološki institut iz Beča jasno je vidljivo da na tom mjestu treba tražiti južni gradski ulaz /Sl. 43, 35/ S1/. Prema tome, vjerojatno je riječ o frontalnom tipu vrata s izbačenom linijom bedema s lijeve strane (gledano izvana). U ovom slučaju linija utvrđenja koja tvori koljeno

Institute clearly indicates that this is the place where the southern town gate /Fig. 43, 35/ S1/ should be sought. It is probably a gate of the frontal type, with the wall line protruding on the left-hand side (when viewed from the outside). In this case, the fortification line that forms a knee-shaped turn functions as a lateral tower. The entrance area must have been closed in Late Antiquity, when major changes in the approach to fortifying towns were introduced.

Sl. 45. Antičke fortifikacije na južnoj strani grada – segment vanjskog zidnog plašta s istaknutom anathyrosisom na spoju sa zapadnim traktom bedema; POZICIJA 1

Fig. 45. Antique fortifications on southern side of town – segment of wall's outer face with marked anathyrosis at junction with wall's western tract; POSITION 1

(foto / photo by: B. Štefanac)

ima funkciju bočne kule. Ulazni prostor je zacijelo zatvoren u kasnoj antici, kada dolazi do znatnih promjena u načinu utvrđivanja.

Drugi ulaz može se pretpostaviti na potezu jugoistočno od foruma. Na planu kojeg donosi Fortis 1774. na tom mjestu je označen manji prolaz /Sl. 4, 35/S2/, međutim njegovi ostatci nisu vidljivi na terenu. Na toj lokaciji danas postoji zaravan koja s unutrašnje strane grada blago ponire prema podnožju bedema. Izvan gradskih zidina

Another entrance can be assumed on the section southeast of the forum. On the plan published by Fortis in 1774, a small passage is designated on this place /Fig. 4, 35/S2/. However, its remnants cannot be seen on the site. Today, there is a terrace on this site, slightly sloping from inside the town to the wall base. Outside the town walls, the terrain has a somewhat steeper slope towards the fertile valley of Ravni kotari, where a monolith arch was found

Sl. 46. Antičke fortifikacije na južnoj strani grada; POZICIJA 2

Fig. 46. Antique fortifications on town's southern side; POSITION 2

(foto / photo by: I. Fadić)

Sl. 47. Vanjsko lice antičkog bedema s presloženim rustičnim bunjama; POZICIJA 2

Fig. 47. Outer face of Antiquity wall, with rearranged rustic bosses; POSITION 2

(foto / photo by: I. Fadić)

that could have belonged to a smaller town gate.³²

The first archaeological excavations on the southern side of the walls were carried out in 2007. These recent excavations in the southwestern part of the fortifications contributed to our knowledge and major correction were made as compared to the Austrian plan of 1908 /Fig. 43/. A 40m-long section of the walls in the immediate vicinity

³² I. FADIĆ, 2001a, 83, Fig. 26.

zemljište se, s nešto većim nagibom, spušta prema plodnoj dolini Ravnih Kotara gdje je pronađen monolitan nadvratni luk koji je mogao biti u funkciji svoda manjih gradskih vrata.³²

Prva arheološka istraživanja na južnoj strani bedema provedena su 2007. godine. Novim iskapanjima upotpunjene su dosadašnje spoznaje na jugozapadnom dijelu utvrđenja, te su načinjene značajne korekcije u odnosu na austrijski plan iz 1908. godine /Sl. 43/. Ispitan je potez zidina u neposrednoj blizini glavnih zapadnih vrata u dužini od 40 m /Pl. IV: POZICIJA 1-3, Sl. 52/, dok je veći dio južnog trakta u pravcu foruma ostao neistražen. Na otkrivenoj zoni ustanovljen je točan pravac pružanja bedema te su utvrđeni naknadni građevinski zahvati na vanjskom zidnom platnu. Na početnom dijelu utvrđenja iznimno dobro je sačuvan vanjski plašt građen od masivnih rustičnih bunja slaganih u pravilne horizontalne redove /Pl. IV: POZICIJA 1, Sl. 45/. Iako prvih 10 m zidina predstavlja kompaktno izgrađenu fortifikacijsku strukturu, u nastavku je vidljivo da je bedem u više navrata presložen i izmijenjen u svom pravcu pružanja /Pl. IV: POZICIJA 2, Sl. 46/. Na dionici duljine 17 m vanjsko lice je obnavljano što je vidljivo iz načina slaganja rustičnih bunja /Sl. 47/.³³ Temeljem sitnog arheološkog materijala i nalaza kasnoantičke zidane grobnice prislonjene

of the main western gate was analyzed /Pl. IV: POSITION 1-3, Fig. 52/ and a larger part of the southern tract, leading towards the forum, remained unexplored. The exact wall line was established in the zone and subsequent construction works on outer face of the wall were observed. The outer face, made of massive rustic bosses laid out in regular horizontal rows, has been preserved particularly well /Pl. IV: POSITION 1, Fig. 45/. Although the first 10 meters of the wall form a compact fortification structure, its continuation reveals that the wall was rearranged and altered along its line a number of times /Pl. IV: POSITION 2, Fig. 46/. On a 17m-long section, the outer face was reconstructed, as can be seen from the way the rustic bosses are laid out /Fig. 47/.³³ Based on the small archaeological material and a Late Antiquity walled tomb found adjacent to the wall /Fig. 48/,³⁴ one can assume that the repairs were done not earlier than in the second half of the 4th century or in the early 5th century.

During the above research work, part of the inner fabric of the wall was also discovered. It was established then that the 25m-long initial section of the southern tract leaned against the line of an older fortification

³² I. FADIĆ, 2001a, 83, Sl. 26.

³³ Unutar strukture vanjskog plašta, u blizini kasnoantičke grobnice (gr. 41), mogu se vidjeti i sekundarno ugrađeni blokovi s izraženom anatrozom.

³³ In the outer face structure, in the vicinity of the Late Antiquity grave (Grave 41), reused blocks with prominent anathyrosis can be seen.

³⁴ B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 204-205, Cat. No. 30, Grave 41 (based on the grave goods, the grave can be dated back to the second half of the 4th century or the early 5th century).

Sl. 48. Kasnoantička grobnica prislonjena uz vanjsko lice antičkog bedema; POZICIJA 2
 Fig. 48. Late Antiquity walled tomb leant against outer face of Antiquity wall; POSITION 2
 (foto / photo by: I. Fadić)

uz bedem /Sl. 48/³⁴ može se pretpostaviti da su popravci izvedeni najranije tijekom druge polovine 4. ili početkom 5. stoljeća.

U sklopu ispitane površine otkriven je i dio unutrašnjeg tkiva bedema. Tim je zahvatom ustanovljeno da je početna dionica južnog trakta, duljine 25 metara, oslonjena

/Pl. IV: POSITION 1-2/. Noticeably, the megalithic blocks with its filling are laid on the outer face of an Iron Age wall /Fig. 49/. Also, in the places where the lines of the prehistoric and Antiquity fortification systems do not overlap, cave-ins and subsequent alterations in a later period took place.

Thirteen meters of the following segment was researched /Pl. IV: POSITION 3, Fig. 50, 51/. It can be seen that the newly discovered tract is not organically connected

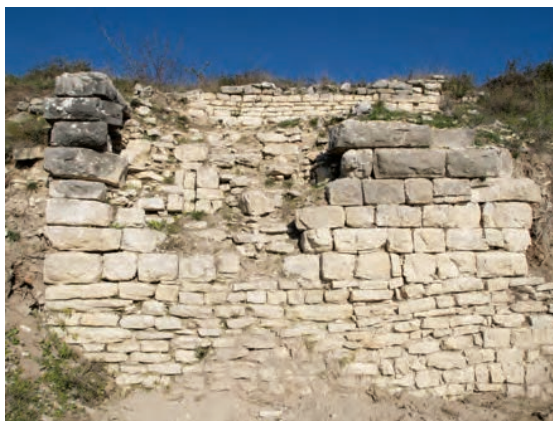
³⁴ B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 204-205, kat. br. 30, grob 41 (prema priložima grob je datiran u drugu polovinu 4. ili početak 5. stoljeća).

Sl. 49. Pogled na vanjsko lice željeznodobnog bedema unutar strukture antičkih zidina

Fig. 49. View of outer face of Iron Age wall within Antiquity wall structure

(foto / photo by: I. Fadić)

Sl. 50. Segment obrambenog zida na južnoj strani grada; POZICIJA 3

Fig. 50. Segment of defensive wall on southern side of town; POSITION 3

(foto / photo by: I. Fadić)

na liniju starijeg utvrđenja /Pl. IV: POZICIJA 1-2/. Upadljivo je da su megalitski blokovi s ispunom položeni na vanjsko lice željeznodobnog bedema /Sl. 49/. Isto tako, na mjestima gdje se linije prapovijesnog i antičkog fortifikacijskog sustava ne poklapaju došlo je do urušavanja i naknadnih preinaka u kasnijem razdoblju.

Sljedeći segment zidina istražen je u duljini od 13 m /Pl. IV: POZICIJA 3, Sl. 50, 51/. Može se zamijetiti da novootkriveni trakt nije u organskoj vezi s prethodnom dionicom, a otkrivene strukture pokazuju da se radi o potezu iz mlađe graditeljske faze. Sačuvana visina vanjskog plašta kreće se u rasponu od 3,0 do 3,5 m, dok širina bedema iznosi tek 1,8 m. Vanjski plašt bedema je izgrađen od djelomično obrađenih kamenih kvadera, s tendencijom pravilnog uslojavanja. Može se zapaziti da je sitnije kamenje korišteno u nižim razinama, dok su u gornjim redovima slagani

Sl. 51. Struktura vanjskog lica zida južnog obrambenog trakta; POZICIJA 3

Fig. 51. Structure of outer face of southern defense tract; POSITION 3

(foto / photo by: I. Fadić)

with the preceding section and the discovered structures indicate that it is a section from a later construction stage. The preserved height of the outer face of the wall

Sl. 52. Shematski prikaz otkrivenih fortifikacija na južnoj strani grada; crveno – željezno doba; bijelo – antika / kasna antika; isprekidane linije – idealna rekonstrukcija neistražene dionice)

Fig. 52. Schematic drawing of discovered fortifications on southern side of town; red – Iron Age; white – Antiquity / Late Antiquity; broken lines – ideal reconstruction of unexplored section)

(zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

veći blokovi /Sl. 50, 51/. Na samo dva mjesta registrirani su kvaderi s istakom bunje, koji su na ovom dijelu sekundarno ugrađeni. Struktura otkrivenog vanjskog plašta znatno odudara od kasnorepublikanskih zidina i svojstvenija je kasnoantičkom razdoblju (4. stoljeće ?).

Unutrašnja strana zidina nije obuhvaćena istraživanjima, međutim njena linija se može pratiti na površini gradinskog

ranges between 3.0m and 3.5m and the width of the wall is merely 1.8m. The outer face is made of symmetrically laid out, partially dressed stone ashlars. It can be seen that finer rocks were used in the lower levels and larger blocks were laid out in the higher levels /Fig. 50, 51/. Only in two places were ashlars with bosses found. They were reused here in this section. The structure of the discovered outer face is in sharp contrast with

uzvišenja.³⁵ Unutar grada, u neposrednoj blizini utvrđenja površinskim iskopom otkriven je još jedan znatno uži zid, koji se usporedno pruža i prati bedem sve do južnog ulaza /Sl. 52/. Taj je zid dokumentiran i na planu Austrijskog instituta iz Beča iz 1908. godine /Sl. 43/. Iako je preuranjeno govoriti o izvornoj funkciji zida, na temelju tlocrtne situacije može se reći da je u svom longitudinalnom pravcu formirao s bedemom dobro štićenu komunikaciju unutar grada.

KASNOANTIČKI FORTIFIKACIJSKI SUSTAV

Razdoblje kasne antike unosi značajne promjene u obrambenom sustavu grada. U arheološkim istraživanjima provedenim od 1999. do 2016. godine utvrđen je niz graditeljskih aktivnosti koje upućuju da se tijekom 5. i 6. stoljeća ukazala potreba za dodatnim ojačanjima postojećih fortifikacija. Povijesne prilike određene prodorom barbarskih plemena, u tzv. Seobi naroda, logična je posljedica gradnje posve novih elemenata obrane. Iako je Asseria svojim položajem i impozantnim bedemima predstavljala primjer solidno utvrđenog grada, tehnološkim razvojem opsadnih sprava proistekla je potreba za dodatnim osiguranjem fortifikacijskog sustava. Iako su dosadašnja istraživanja obuhvatila samo dio gradskih zidina, na širem zapadnom i sjevernom arealu grada

the Late Republican walls and is more typical of the Late Antiquity (the 4th century?).

The inner side of the wall was not included in the research but its line can nevertheless be followed on the hill-fort's surface.³⁵ Inside the town, in the immediate vicinity of the fortification, a surface excavation revealed another wall, much narrower, extending along the defensive wall all the way to the south entrance /Fig. 52/. This wall can also be found on the 1908 plan of the Austrian Institute /Fig. 43/. Although it is still too early to discuss the original function of the wall, the view plan suggests that, in its longitudinal direction, it formed a well-protected communication within the town, together with the defensive wall.

THE LATE ANTIQUITY FORTIFICATION SYSTEM

Late Antiquity period introduced significant changes into the town's defense system. The archaeological excavations that took place between 1999 and 2016 revealed a series of construction activities indicating that a need for additional strengthening of the fortifications arose in the 5th and 6th centuries. In the historical context defined by incursions of barbarians during the so-called Great Migration of Peoples, building brand new elements of defense systems was a logical consequence. While Asseria, with its position and imposing walls, had been an

³⁵ Važno je istaknuti da ovaj trakt fortifikacija (POZICIJA 3) ne počiva, niti je oslonjen na liniju prapovijesnog suhozida kao što je to bio slučaj sa prethodnom dionicom (POZICIJA 2).

³⁵ It is important to note that this fortification tract (POSITION 3) neither rests on nor it leans on the line of the prehistoric drywall, as was the case with the preceding section (POSITION 2).

Sl. 53. Zapadni trakt gradskog bedema s kasnoantičkom kulom i predzidom
 Fig. 53. Town wall's western tract with Late Antiquity tower and outer wall
 (foto / photo by: I. Fadić)

stečen je cjelovit uvid u kasnoantičku obrambenu arhitekturu. Prema dosadašnjim spoznajama može se reći da je novi sustav izgrađen na mjestima koja su bila strateški najizloženija i pri opsadi najranjivija.

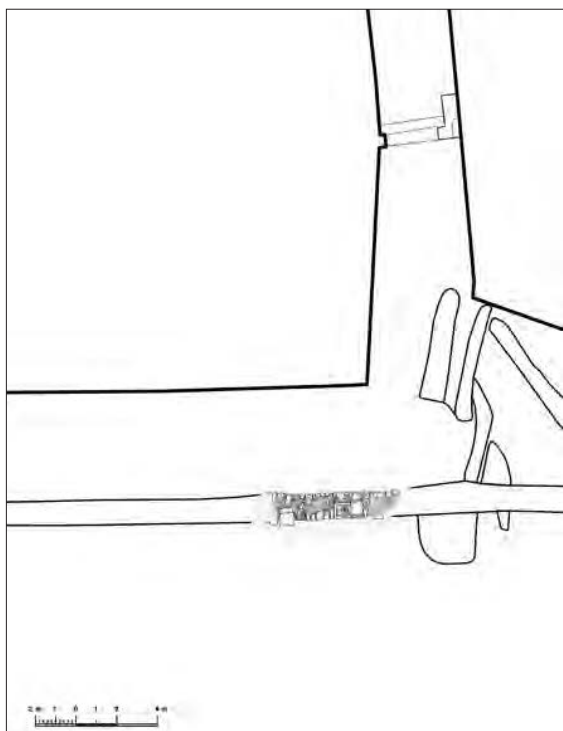
Izrazit primjer ojačanja gradskih zidina posvjedočen je otkrićem kasnoantičke kule, sagrađene po sredini zapadnog trakta /Sl. 9, 10, 15/.³⁶ U ranoj antici, zapadna dionica bedema

example of a well-fortified town, the technological development of war machines for sieges urged additional improvements of the fortification system. Although only part of the town walls has been researched so far, the town's western and northern areas have provided us with a full insight into the defensive architecture of Late Antiquity. Based on what we know today, one can say that new systems were built on the strategically most exposed and vulnerable places.

The Late Antiquity tower built in the center of the western tract is a striking example

³⁶ Kako pokazuju rezultati istraživanja (kampanja 1999. – 2000.), kasnoantička kula je izgrađena najvjerojatnije tijekom 5. stoljeća (I. FADIĆ, 2001a, 78).

pružala je najbolju moguću zaštitu, čak i bez istaknutih kula, no ta je strana grada u kasnijem periodu zahtijevala snažniju obranu /Sl. 53/. Kula kvadratne osnove, izravno prislonjena na megalitske zidine, iznimno je dobro očuvana, građena u dobro poznatoj tehnici djelomično obrađenih manjih kamenih blokova s dodatcima neobrađenog kamenja.³⁷ Može se zamijetiti da su praznine između redova ispunjene sitnim kamenjem i velikim količinama vapnene žbuke dobrih vezivnih

Sl. 55. Segment kasnoantičkog predzida s ugrađenim spolijama iz ranocarskog perioda

Fig. 55. Segment of Late Antiquity outer wall with in-built spolia from Early Imperial period
(crtež / drawing by: J. Belevski)

³⁷ I. FADIĆ, 2001a, 78, Sl. 11-13.

Sl. 54. Kasnoantička kula naknadno sagrađena na zapadnom traktu obrambenih zidina – pogled s jugozapada

Fig. 54. Late Antiquity tower built subsequently on western tract of defensive walls – southwestern view
(foto / photo by: I. Fadić)

of town-wall strengthening /Fig. 9, 10, 15/.³⁶ Although the western section of the defensive walls had provided the best possible protection in Early Antiquity, even without prominent towers, stronger defense became necessary for this side of the town in a later period /Fig. 53/. The square-base tower discovered here leans directly against the megalithic walls. Exceptionally well-preserved, it was built using the well-known technique of partially dressed smaller stone blocks with an addition of some undressed stones.³⁷ It can be seen that the gaps between the rows are filled with fine stones and large quantities of lime plaster with a good binding ability. Both the coarsely worked ashlar and the stones laid out in

³⁶ According to the results of the 1999-2000 excavations, the Late Antiquity tower was most likely built in the 5th century (I. FADIĆ, 2001a, 78).

³⁷ I. FADIĆ, 2001a, 78, Fig. 11-13.

Sl. 56. Pogled na istražene temeljne ostatke kasnoantičke polukružne kule s proteihizmom ispred zapadnog ulaza u grad

Fig. 56. View of remaining foundation of Late Antiquity semicircular tower with proteichisma in front of town's western entrance

(foto / photo by: I. Fadić)

svojtava. Grublja obrada kvadera i slaganje kamenja s tendencijom pravilnog uslojavanja horizontalnih redova sadržava sve elemente klesarsko-zidarske tehnike karakteristične za kasnoantičko razdoblje. Osim toga, u strukturi zidova zamjetna je i upotreba spolija, i to ulomci nadgrobnih cilindričnih cipusa i dijelovi različitih arhitektonskih elemenata. Na jugozapadnom kutu kule ugrađena je i obezglavljena kamena statua /Sl. 54/.³⁸ Unutrašnjost kule bila je ispunjena zemljom

regular horizontal rows are the elements of the stonemason's and mason's technique typical of Late Antiquity. Also, the use of spolia in the walls can be noticed – mostly fragments of cylindrical cippuses and parts of various architectural elements. A headless stone statue is also built into the tower's southwestern corner /Fig. 54/.³⁸ The tower's interior was filled with earth with admixtures of fine stones. The whole structure is founded on the bedrock.

³⁸ I. FADIĆ, 2003b, 421-422, Sl. 10; Ž. TOMIČIĆ, 2010, 361-363, Sl. 7-8.

³⁸ I. FADIĆ, 2003b, 421-422, Fig. 10; Ž. TOMIČIĆ, 2010, 361-363, Fig. 7-8.

s primjesama sitnog kamenja, dok je čitava konstrukcija utemeljena na matičnoj stijeni.

Glavni element obrane izgrađen tijekom 6. stoljeća otkriven je duž zapadne i sjeverne strane grada, a radi se o masivnom zidu koji se pruža usporedno s bedemom iz kasnorepublikanskog razdoblja (Pl. II, VI; Sl. 6).³⁹ Kasnoantički predzid (*proteichisma*) istražen u duljini od 220 m, slijedi približno pravilnu liniju, s tek neznatnim odstupanjima. Za gradnju zida, osim upotrebe kamenja bez posebne obrade s manjim primjesama vapnene žbuke, korišteni su brojni arhitektonski elementi porušenih ranocarskih građevina (dovratnici, pragovi, nadvratnici, vijenci, kamene profilirane grede, ulomci kaneliranih stupova)⁴⁰ i sepulkralni spomenici (nadgrobni spomenici tipa stele, grobne are i cipusi) /Sl. 13, 55, Pl. II/. Među brojnim kamenim ulomcima, u strukturi zapadnog dijela *proteichizme* ustanovljeno je i nekoliko značajnih spomenika. Od vrednijih svakako treba spomenuti žrtvenik s reljefnim prikazom Vučice i Romula i Rema,⁴¹ nadgrobnu aru edila i duovira Gaja Ticija Priscina⁴² te fragment stropne ploče s reljefom Gorgone.⁴³

The main element of the town's defense system, built in the 6th century, was discovered along the western and northern sides of the town. It is a massive wall extending in parallel with a defensive wall from the Late Republican period /Pl. II, VI; Fig. 6/.³⁹ The Late Antiquity outer wall (*proteichisma*), of which 220m have been researched, follows an approximately straight line with only minor departures. Besides undressed stones with small admixtures of lime plaster, numerous architectural elements of the demolished Early Imperial structures (door jambs, thresholds, door heads, cornices, molded stone beams, fragments of fluted pillars)⁴⁰ and sepulchral monuments (tombstones like stelae, funerary arae and cippuses) were used for the wall's construction /Fig. 13, 55, Pl. II/. Among the numerous stone fragments built in the structure of the western part of the *proteichisma*, some relevant monuments were found. The valuable ones include an altar with a relief depicting Capitoline Wolf, Romulus and Remus,⁴¹ the funerary ara of the *aedilis* and *duovir* Caius Titius Priscinus⁴² and a fragment of a ceiling tile with a Gorgon relief.⁴³

³⁹ I. FADIĆ, 2001a, 78; I. FADIĆ, 2003b, 421-422.

⁴⁰ I. FADIĆ, 2001a, 72, Sl. 8-10.

⁴¹ I. FADIĆ, 2003a, 13-14, Sl. 43-45; K. A. GIUNIO, 2003, 134-136, Sl. 1-3.

⁴² I. FADIĆ, 2001a, 72; I. FADIĆ, 2001b, 157-176; I. FADIĆ, 2003a, 14, Sl. 47; D. MARŠIĆ, 2005, 32-33, Sl. 5-7.

⁴³ N. CAMBI, 2004, 24-30, Sl. 1-7; I. FADIĆ, 2003b, 422; N. CAMBI, 2004, 24.

³⁹ I. FADIĆ, 2001a, 78; I. FADIĆ, 2003b, 421-422.

⁴⁰ I. FADIĆ, 2001a, 72, Fig. 8-10.

⁴¹ I. FADIĆ, 2003a, 13-14, Fig. 43-45; K. A. GIUNIO, 2003, 134-136, Fig. 1-3.

⁴² I. FADIĆ, 2001a, 72; I. FADIĆ, 2001b, 157-176; I. FADIĆ, 2003a, 14, Fig. 47; D. MARŠIĆ, 2005, 32-33, Fig. 5-7.

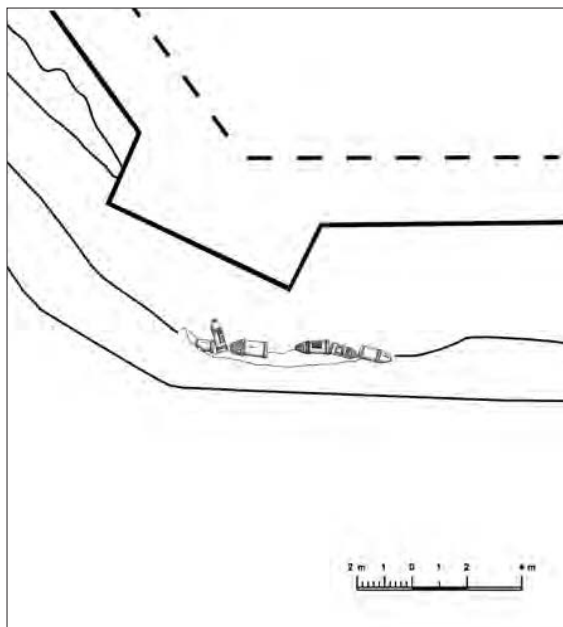
⁴³ N. CAMBI, 2004, 24-30, Fig. 1-7; I. FADIĆ, 2003b, 422; N. CAMBI, 2004, 24.

Sl. 57. Segment kasnoantičkog predzida s ugrađenim cipusima; položaj kod prve antičke kule
 Fig. 57. Segment of Late Antiquity outer wall with in-built cippuses; position near first Antiquity tower
 (foto / photo by: I. Fadić)

Tehnika gradnje pokazuje da je čitav zahvat nastao u kraćem vremenskom razdoblju i to isključivo u svrhu efikasnije obrane. Na krajnjem južnom dijelu zapadnog perimetra gradnjom predzida zatvara se cesta koja je vodila prema glavnim gradskim vratima, a s južne se strane formira dobro štićeni bočni ulaz /Sl. 8, 16/. Vjerojatno u isto doba treba smjestiti sužavanje dovratnika i podizanje praga na glavnim antičkim vratima, čime je onemogućen prolaz zaprežnim

The technique used for the construction suggest that all the improvements were built within a short period of time and for the defense purpose only. At the southernmost part of the western perimeter an outer wall was built, thus closing the road leading to the town gate and forming a well-protected lateral entrance on the southern side /Fig. 8, 16/. The narrowing of the door jamb and raising the threshold of the main antique gate – thus disabling the wagon traffic through it

Sl. 58. Liburnski cippusi ugrađeni u strukturu kasnoantičkog predzida; položaj kod prve antičke kule
 Fig. 58. Liburnian cippuses built into structure of Late Antiquity outer wall; position near first Antiquity tower
 (crtež / drawing by: J. Belevski)

kolima.⁴⁴ U blizini novog bočnog ulaza, s vanjske strane predzida, otkriveni su i ostaci polukružne kule, čiji su temelji u organskoj vezi sa cjelinom. Kula je podignuta na dobro osmišljenom strateškom mjestu u svrhu obrane novog prolaza /Sl. 15, 56/.

U nastavku, linija kasnoantičkog zida u blagom luku zaobilazi prvu sjevernu kulu te se paralelno pruža sa sjevernim traktom megalitskih zidina (na prosječnoj udaljenosti od

– should probably be dated to the same period.⁴⁴ In the vicinity of the new lateral entrance, outside the outer wall, remains of a semicircular tower were found. The tower's foundations are organically connected with the whole complex. The tower was erected on a well-chosen strategic point in order to defend the new passage /Fig. 15, 56/.

The continuation of the Late Antiquity wall arches around the first northern tower and then extends in parallel with the northern tract of the megalithic walls (at an average distance of 5 meters) /Fig. 13/.⁴⁵ It is on this location (northwest of the first tower) that a noticeable reuse of spolia can be seen: cylindrical Liburnian cippuses were used here as a construction material on the foundation level /Fig. 57, 58/.

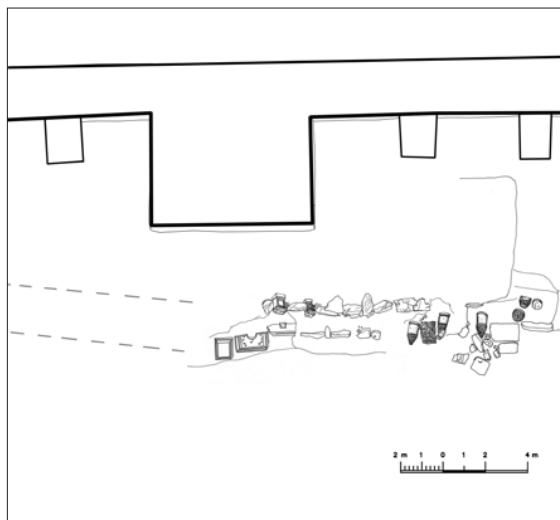
Numerous examples of the reuse of the architectural elements from the classical period were documented on the northern part of the fortifications, too. Fragments of cippuses and arae and construction elements of public facilities can be seen in the structure /Fig. 59, 60/.⁴⁶ The outer wall section passing in front of the Trajan's Gate was not documented in the recent archaeological research; probably it was removed during the

⁴⁴ U isto vrijeme može se datirati pregradnja prolaza Trajanovih vrata, evidentirana u istraživanjima Arheološkog instituta iz Beča (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 38-40, Sl. 19).

⁴⁴ The partitioning of "Trajan's Gate", documented in the research of the Archaeological Institute Vienna (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 38-40, Fig. 19) can be dated to the same period.

⁴⁵ The proteichisma was built on the central part of the northern perimeter, 8.5 meters away from the line of the Antiquity wall.

⁴⁶ I. FADIĆ, 2006a, 73-81, Fig. 3-6.

Sl. 59. Segment kasnoantičkog predzida s ugrađenim spolijama iz ranocarskog perioda, položaj kod treće antičke kule

Fig. 59. Segment of Late Antiquity outer wall with in-built spolia from Early Imperial period; position near third Antiquity tower

(crtež / drawing by: J. Belevski)

5 m).⁴⁵ /Sl. 13/ Najupečatljivija upotreba spolija zabilježena je upravo na toj lokaciji (SZ od 1. kule) gdje su se u temeljnoj razini kao građevni materijal koristili liburnski nadgrobni cipusi cilindrična oblika /Sl. 57, 58/.

Sekundarna upotreba arhitektonskih elemenata klasičnog razdoblja u velikoj mjeri je dokumentirana i na sjevernoj strani utvrđenja. U strukturi su vidljivi dijelovi nadgrobniha cipusa i ara te građevni dijelovi

early 20th century excavations.⁴⁷ The sepulchral monuments discovered in front of the town gate in 1908 must have been built into the outer wall's structure. Part of this fortification line can be seen on the old photographs of the Austrian Archaeological Institute in Vienna /Fig. 61/.

The research work carried out between 2003 and 2016 showed that the northern side of the Late Antiquity fortifications does not look like a compact unity. In many places it resembles a stone dike containing a large quantity of spolia. The archaeological campaign of 2016 also identified the final section of the northern tract, stretching all the way to the fourth antique tower in the northeastern part of the town. The entire section leaves an impression that it was built in a hurry; large quantities of undressed stones piled up in the foundation structure can be seen as evidence of it /Fig. 28, 29, 62/. In the places where a loose stone structure had been removed, it was established that the outer wall lied on an earth embankment and the rubble created from a demolished prehistoric defensive wall. Based on the finds of small archaeological material (pottery and glass fragments), one can conclude that the levelling was done by filling the earth transported from a nearby Early Imperial necropolis. The numerous fragments

⁴⁵ Na središnjem dijelu sjevernog perimetra, proteihizma je izgrađena na udaljenosti od 8,5 m od linije antičkog bedema.

⁴⁷ According to a 1908 report, a large number of ancient stone monuments were found in front of Trajan's Gate. These must have been the spolia from a demolished Late Antiquity wall (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 38-40, Fig. 19).

Sl. 60. Nadgrobnji spomenici u strukturi kasnoantičkog predzida, položaj kod treće antičke kule
 Fig. 60. Tombstones in structure of Late Antiquity outer wall, position near third Antiquity tower
 (foto / photo by: I. Fadić)

javnih objekata /Sl. 59, 60/.⁴⁶ Dionica predzida koja prolazi ispred Trajanovih vrata nije registrirana u novijim arheološkim istraživanjima, no vjerojatno je uklonjena u iskapanjima početkom 20. stoljeća.⁴⁷ Sepulkralni spomenici otkriveni 1908. godine

of glass ollae and of various pottery frequently found as grave goods in the 1st and 2nd-century cremation graves can be seen as evidence of it.⁴⁸ In the second half of the 6th century, the level line between the Antiquity wall and proteichisma was raised again

⁴⁶ I. FADIĆ, 2006a, 73-81, Sl. 3-6.

⁴⁷ U izvještaju iz 1908. navodi se da je pred Trajanovim vratima otkriven veći broj antičkih kamenih spomenika, što zacijelo sugerira da se radi o spolijama iz uništenog kasnoantičkog zida (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 38-40, Sl. 19).

⁴⁸ The large quantity of the glass and pottery material found in front of the Antiquity walls (during the archaeological campaigns between 1999 and 2006) is now undergoing an expert analysis in the Museum of Ancient Glass in Zadar. This small archaeological material will be published in the next issue of ASSERIA journal.

Sl. 61. Nadgrobni spomenici otkriveni ispred Trajanova slavoluka, iskopavanja Austrijskog arheološkog instituta s početka 20. st.

Fig. 61. Tombstones discovered in front of Trajan's Arch (early-20th-century excavations by Austrian Archaeological Institute)

pred gradskim vratima zacijelo su bili ugrađeni unutar strukture predzida, a dio te linije utvrđenja može se vidjeti na starim fotografijama Austrijskog arheološkog instituta iz Beča /Sl. 61/.

Istražni radovi provedeni od 2003. do 2016. godine pokazali su da sjeverna strana kasnoantičkih fortifikacija ne odaje dojam kompaktne cjeline te na mnogim mjestima nalikuje nasipu od nabacanog kamenja s velikom količinom spolija. U arheološkoj kampanji 2016. ustanovljena je i posljednja dionica sjevernog trakta koja se pruža sve

and the filling was done after the outer wall had been built. Numerous finds confirming this dating were found in the embankment. Of these, we should single out here a silver cross-shaped fibula.⁴⁹ In addition to the outer wall on the northern side of the town's high ground, the defense system particularly relied on the massive buttresses leant against the outer face of the "megalithic" wall /Fig. 21, 22, 26, 63/. Five evenly distributed buttresses had been erected on the position between the second and third early Roman towers /Pl. III/. As one buttress was also found along the northeastern side of the third tower, it is possible that the space between the third and fourth towers had originally also been divided by five buttresses /Fig. 28/.⁵⁰

All the above tells us that the space in front of the town's western and eastern fortifications in Late Antiquity was articulated by the construction of the tower, buttresses and the massive outer wall. The excavations in the larger area between the Late Antiquity tower in the west and the fourth early Roman tower in the north yielded 29 Late Antiquity graves /Pl. VI/.⁵¹ Together with horizontal stratigraphy, the finds helped us establish the period of time in which the necropolis was used – between the early 4th century and the late 6th century. The finds in the necropolis included graves under tegulae, amphorae burials, a grave vault, burials

⁴⁹ I. FADIĆ, 2003b, 425, Fig. 16; R. JURIĆ, 2005, 99-118, Fig.2.

⁵⁰ I. FADIĆ, 2003b, 422-423, Fig. 13-14.

⁵¹ B. ŠTEFANAC – M. ĆURKOVIĆ, 2012, 142-143.

do položaja 4. antičke kule na sjeveroistoku grada. Čitav potez pokazuje da je gradnja izvršena u žurbi, a o tome svjedoči velika količina nabacanog neobrađenog kamenja u temeljnoj strukturi /Sl. 28, 29, 62/. Na mjestima gdje je uklonjena rastresita kamena struktura utvrđeno je da predzid počiva na zemljanom nasipu i šuti nastaloj od porušenog prapovijesnog bedema. Temeljem nalaza sitnog arheološkog materijala (ulomci keramike i stakla) može se zaključiti da je nivelacija terena izvedena nasipanjem zemlje, koja se dovozila s obližnje ranocar-ske nekropole. To je vidljivo prema brojnim ulomcima staklenih *olla* i krhotina raznih posuda koje su česti prilog u paljevinskim grobovima 1. i 2. stoljeća.⁴⁸ Tijekom druge polovine 6. stoljeća u međuprostoru između antičkog bedema i proteihizme dolazi do ponovnog podizanja nivelete, a nasipavanje je izvedeno nakon gradnje predzida. U nasipu su registrirani brojni nalazi koji potvrđuju navedenu dataciju, među kojima valja izdvojiti srebrnu fibulu oblika križa.⁴⁹ Poseban vid obrane, uz postojeći predzid na sjevernoj strani gradskog uzvišenja, činili su masivni kontrafori prislonjeni na vanjski plašt „megalitskog“ bedema /Sl. 21, 22, 26, 63/. Na položaju između druge i treće ranorimske

Sl. 62. Temeljni ostatci kasnoantičkog predzida otkriveni 2016. godine

Fig. 62. Remains of foundation of Late Antiquity outer wall discovered in 2016

(foto / photo by: B. Štefanac)

in between vertical stone slabs and – as the commonest find – walled tombs.⁵² The oldest graves (a grave under tegulae and an amphora burial), dated to the second half of the 4th century and early 5th century, were found in front of the second tower (north of “Trajan’s Gate”), under the foundation of a late Antiquity outer wall. This clearly indicates that the necropolis had been built before the new fortification system.⁵³ Also, most of the walled

⁴⁸ Brojni stakleni i keramički predmeti otkriveni pred antičkim zidinama (arheološke kampanje 1999. – 2006.) trenutačno se nalaze na stručnoj obradi u Muzeju antičkog stakla u Zadru. Objava sitne arheološke građe uslijedit će u slijedećem broju časopisa ASSERIA.

⁴⁹ I. FADIĆ, 2003b, 425, Sl. 16; R. JURIĆ, 2005, 99-118, Sl.2.

⁵² B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 117-208.

⁵³ B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 141-142.

Sl. 63. Pogled na sjeverni trakt antičkih zidina s naknadno prizidanim kontraforima te na liniju prapovijesnog bedema i kasnoantičkog predzida s mnoštvom spolija (arheološka istraživanja 2008.)

Fig. 63. View of northern tract of Antiquity walls with subsequently added buttresses and of line of prehistoric wall and Late Antiquity outer wall with numerous spolia (archaeological excavations of 2008)

(foto / photo by: I. Fadić)

kule, podignuto je pet kontrafora, postavljenih u pravilnom razmaku /Pl. III/. Jedan je otkriven i uz sjeveroistočnu stranu treće kule, te je moguće da je i prostor između treće i četvrte kule izvorno bio raščlanjen s pet kontrafora /Sl. 28/.⁵⁰

Iz svega navedenog je vidljivo da je prostor ispred zapadnih i sjevernih gradskih fortifikacija u kasnoj antici bio artikuliran gradnjom kule, kontrafora i masivnog predzida. U istražnim radovima koji su obuhvatili

tombs dated to the 6th century were made of the dressed stones and spolia from the early Imperial Period.

Very important for establishing the chronology is the fact that the first buttress (when viewed from the west) leans directly against the vaulted tomb created in the second half of the 5th century or in the early 6th century /Fig. 64/.⁵⁴ In addition to indicating the presence of a ceremonial early Christian

⁵⁰ I. FADIĆ, 2003b, 422-423, Sl. 13-14.

⁵⁴ A. UGLEŠIĆ, 2002, 65; I. FADIĆ, 2003a, 20-21, Fig. 14; I. FADIĆ, 2003b, 422-423.

šire područje od kasnoantičke kule na zapadu do četvrte ranorimske kule na sjeveru otkriveno je 29 kasnoantičkih grobova /Pl. VI/.⁵¹ Na temelju horizontalne stratigrafije i otkrivenih nalaza utvrđen je vremenski raspon korištenja nekropole od početka 4. do kraja 6. stoljeća. Na nekropoli su evidentirani grobovi pod tegulama, ukopi u amforama, grobnica na svod, ukopi unutar okomito postavljenih kamenih ploča te najveća skupina zidane grobnice.⁵² Najstariji grobovi (grob pod tegulama i ukop u amfori) iz vremena druge polovice 4. i početka 5. stoljeća locirani su ispred druge kule (sjeverno od „Trajanovih vrata“), pod temeljima kasnoantičkog predzida, što je izravan pokazatelj da je nekropola formirana prije izgradnje novog fortifikacijskog sustava.⁵³ Isto tako, može se zapaziti da je većina zidanih grobnica datiranih u 6. stoljeće građena od klesanog kamena i spolija iz ranocarskog perioda.

Za pitanje kronologije vrlo je važan podatak da je prvi kontrafor (gledano sa zapada) izravno nalegao na presvođenu grobnicu nastalu tijekom druge polovine 5. ili početkom 6. stoljeća /Sl. 64/.⁵⁴ Osim što grobnica ukazuje na moguće postojanje ranokršćanske crkve cemetrijalnog karaktera u neposrednoj blizini, ona nam pruža *terminus ante quem non* za izgradnju kontrafora.⁵⁵

Sl. 64. Kasnoantička grobnica na svod
Fig. 64. Late Antiquity vaulted tomb
(foto / photo by: I. Fadić)

church in the immediate vicinity, the tomb offers a *terminus ante quem non* for the construction of the buttress.⁵⁵ The child's grave (walled tomb no. 21) leaning against the third buttress, is particularly important for establishing the upper chronological boundary. Based on a fibula with a bent foot found in it, the grave was dated to the second half of the 6th century.⁵⁶ All this points out that the Late

⁵¹ B. ŠTEFANAC – M. ĆURKOVIĆ, 2012, 142-143.

⁵² B. ŠTEFANAC – M. ĆURKOVIĆ, 2012, 117-208.

⁵³ B. ŠTEFANAC – M. ĆURKOVIĆ, 2012, 141-142.

⁵⁴ A. UGLEŠIĆ, 2002, 65; I. FADIĆ, 2003a, 20-21, Sl. 14; I. FADIĆ, 2003b, 422-423.

⁵⁵ I. FADIĆ, 2003b, 423.

⁵⁵ I. FADIĆ, 2003b, 423.

⁵⁶ B. ŠTEFANAC – M. ĆURKOVIĆ, 2012, 143, Cat. No. 13.

Sl. 65. Željeznodobne fibule iz groba 27
 Fig. 65. Iron Age fibulae from grave 27
 (Z. BRUSIĆ, 2005.; foto / photo by: I. Fadić)

Za utvrđivanje gornje kronološke granice posebno je znakovit i dječji grob (zidana grobnica br. 21), prislonjen uz treći kontrafor, datiran prema nalazu fibule s povijenom nogom u drugu polovinu 6. stoljeća.⁵⁶ Sve navedeno ukazuje da je kasnoantički obrambeni sustav u potpunosti izgrađen u vrijeme justinijanove rekonkviste.⁵⁷

PRAPOVIJESNI FORTIFIKACIJSKI SUSTAV

Željeznodobno naselje smješteno je na uzvišenom platou (435 x 150 m) koje je 94 m iznad plodnog Benkovačkog polja, a u zaleđu kojeg se prostire karakteristični krš

Antiquity defensive system had been completed in the time of Justinian's reconquest.⁵⁷

THE PREHISTORIC FORTIFICATION SYSTEM

The Iron Age settlement lies on an elevated plateau (435x150m), 94m above the fertile Benkovačko Polje Valley and with the distinctive karst landscape of Bukovica in the background. /Fig. 1/ The spacious hillfort has visual communication with the fortified settlements of the neighboring Liburnian communities and even commands view of the local waters of Zadar. On the coastline 17km away from Asseria, the ancient port of Pakoštane was identified. It could have served the Liburnian settlements during the Iron Age, too.⁵⁸

The first material evidence of Asseria as a permanent settlement dates back to the Phase IV of the Liburnian culture (the 5th century BC). A large quantity of Phase V pottery was found (belonging to the 4th and 3rd centuries BC).⁵⁹ Of course, indications are that forthcoming excavations will provide evidence of life in Early Iron Age (the 9th to 6th centuries BC), too. The archaeological excavations of the necropolis in front of the Antiquity western wall (the 1999 – 2002 campaigns) added to our knowledge of Phase V of the Iron Age culture. A total of eight Liburnian burials have been found so

⁵⁶ B. ŠTEFANAC – M. ČURKOVIĆ, 2012, 143, kat. br. 13.

⁵⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2008, 351-400.

⁵⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2008, 351-400.

⁵⁸ Z. BRUSIĆ, 2005, 11-38.

⁵⁹ I. FADIĆ, 2003b, 21.

Bukovice /Sl. 1/. Prostrana gradina vizualno komunicira s gradinskim naseljima susjednih liburnskih zajednica, a pogled dopire i do zadarskog akvatorija. Na obalnoj liniji udaljenoj 17 km od Aserije ubicirana je i antička luka Pakoštane, koja je mogla služiti kao pristanište za liburnska naselja i tijekom željeznog doba.⁵⁸

Istraživanjima je utvrđeno da prvi materijalni dokazi o trajnom naseljavanju Aserije datiraju u IV. fazu liburnske kulture, odnosno u 5. st. prije Krista. Priličan je broj keramičkih nalaza iz V. faze, koju je vremenski moguće odrediti u 4. i 3. st. prije Krista.⁵⁹ Dakako, postoje indicije da će se u narednim arheološkim kampanjama pronaći tragovi življenja i iz starijeg željeznog doba (9. do 6. stoljeće). Petu fazu željeznodobne kulture upotpunila su arheološka istraživanja nekropole pred antičkim zapadnim bedemom (kampanje 1999.-2002.). Do sada je ustanovljeno ukupno osam liburnskih ukopa u kojima je pronađeno 30 nakitnih predmeta, najvećim dijelom ranolatenoidnih fibula /Sl. 65/.⁶⁰

U novijim arheološkim radovima (2007.-2016.) izvan perimetra sjevernog dijela antičkog grada otkriveni su ostaci željeznodobnog obrambenog bedema, čime su po prvi puta definirane granice i opseg liburnskog naselja na sjevernom

far, with 30 pieces of jewelry, mostly early latenoid fibulae /Fig. 65/.⁶⁰

During the most recent archaeological work (2007-2016), the remains of an Iron Age defensive wall were found, helping define – for the first time – the boundaries and extension of the Liburnian settlement on the northern part of the site /Fig. 21, 22, 25, 26/.⁶¹ Some smaller sections of the Liburnian fortification system have also been documented in other parts of the hill-fort's high ground, particularly the drywall lines on the eastern and southern sides of the settlement and the entrance area in the west.

a) Northern prehistoric wall

The Iron Age defensive wall is best preserved in the northern part of the site. The 120m-long fortification line extends from the first Roman tower all the way to the foot of the slope in the hill-fort's northeastern part /Fig. 21/. The single still unexamined segment of the northern wall is the one in front of "Trajan's Arch", where a country road leading to Church of the Holy Ghost runs today. The excavations carried out by the Vienna Archaeological Institute in the early 20th century failed to reach the prehistoric horizon.

The recent excavations helped us establish some of the basic morphological characteristics of the Iron Age fortifications. The line of the northern defensive wall is adapted

⁵⁸ Z. BRUSIĆ, 2005, 11-38.

⁵⁹ I. FADIĆ, 2003b, 21.

⁶⁰ N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 51-65.

⁶⁰ N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 51-65.

⁶¹ I. FADIĆ, 2006b, 388-390; I. FADIĆ, 2008, 477-480.

Sl. 66. Željeznodobni bedem – segment vanjskog lica u trenutku otkrića

Fig. 66. Iron Age defensive wall – segment of outer face at moment of discovery

(foto / photo by: I. Fadić)

dijelu nalazišta /Sl. 21, 22, 25, 26/.⁶¹ Pojedine kraće dionice liburnskog fortifikacijskog sustava dokumentirane su i na ostalim dijelovima gradinskog uzvišenja, posebice linije suhozida na istočnoj i južnoj strani naselja kao i ulazni dio na zapadu.

to the geomorphological configuration. The wall stands on a mild slope and its foundation lies on the bedrock. The original shape of the drywall has been preserved well because the entire section was covered with high accumulations of earth, mostly Antiquity and Late Antiquity cultural layers. Large piles cave-in material, found along the western side, suggest that the dimensions of the former wall were imposing: while the preserved height ranges from 1.0 to 1.8 meters, the original height could have been between 3 and 4 meters. Its outer and inner faces were built using the drywall technique and are made of carefully selected and laid out crushed ashlar. The interior is filled with earth and with large and small stones of irregular shape /Fig. 66/.⁶² On some places, particularly on the foundation level, large stone blocks were found, too. The distance between individual crushed stones is minimal and gaps are filled with earth and small flagstones.

Northern entrance 1

On the position between the first Roman tower and the town gate (“Trajan’s Arch”), a simply designed entrance – executed by shifting of one wall line outwards – was discovered /Fig. 26, 67/. A narrow passage (80cm wide) was thus formed, facilitating the communication with the surrounding area and improving the defense from invaders. The width of the wall on this location was not established because most of

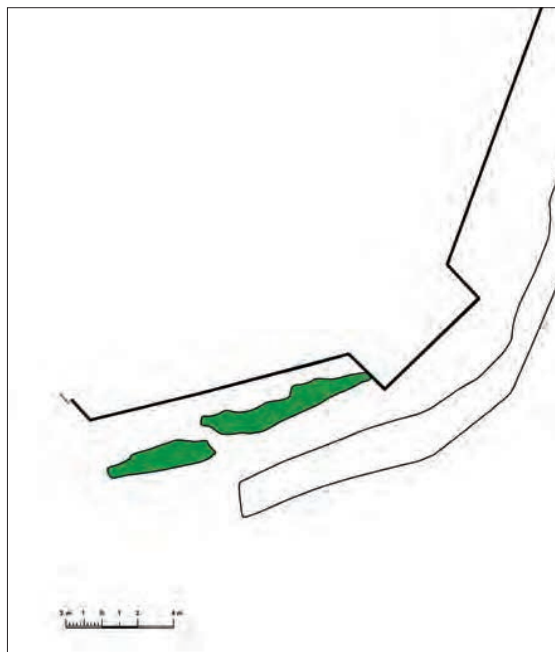
⁶¹ I. FADIĆ, 2006b, 388-390; I. FADIĆ, 2008, 477-480.

⁶² I. FADIĆ, 2006b, 329-330.

a) Sjeverni prapovijesni bedem

Željeznodobni bedem najbolje je sačuvan na sjevernoj strani nalazišta, a linija utvrđenja, dužine 120 m, pruža se od prve rimske kule pa sve do podnožja padine na sjeveroistočnom dijelu gradine /Sl. 21/. Jedini segment sjevernog bedema koji je ostao neistražen odnosi se na prostor ispred „Trajanova slavoluka“ gdje danas prolazi seoski put koji vodi do crkvice sv. Duha. Iskapanjima Arheološkog instituta iz Beča izvedenim početkom 20. stoljeća na tom položaju nije dosegnut prapovijesni horizont.

Na temelju recentnih istraživanja moguće je iznijeti neke od osnovnih morfoloških značajki željeznodobnih fortifikacija. Smjer pružanja sjevernog obrambenog bedema prilagođen je geomorfološkoj konfiguraciji, građen na blagoj padini i utemeljen na matičnoj stijeni. Izvorni oblik suhozida je dobro je očuvan budući da je čitava otkrivena dionica bila prekrivena visokim zemljanim naslagama, mahom kulturnim slojevima antičkog i kasnoantičkog razdoblja. Uz vanjsku stranu registrirane su velike gomile urušenog materijala koje upućuju na zavidnu veličinu nekadašnjeg bedema. Sačuvana visina se kreće od 1,0 do 1,8 m, dok je izvorno bedem mogao biti visok između 3 i 4 m. Vanjsko i unutrašnje lice sazidano je u suhozidu od pažljivo izabranih i složenih lomljenih tesanaca, dok je unutrašnjost ispunjena zemljom te većim i manjim kamenjem nepravilnog oblika /Sl. 66/.⁶² Na nekim mjestima, posebice u temeljnoj razini, uočeni

Sl. 67. Jednostavno koncipiran prapovijesni ulaz na sjeverom dijelu gradinskog uzvišenja
 Fig. 67. Simply designed prehistoric entrance on northern part of hill-fort's high ground
 (crtež / drawing by: J. Belevski)

the drywall's inner part with the filling had been removed when foundations for the antiquity wall had been built. West of the entrance, the fortification line was interrupted when the first Roman tower was built. The opposite end of the wall, towards the second tower, has not been explored yet. The drywall in that zone was probably completely destroyed when the "Trajan's Arch" was being built in the early 2nd century AD.

The section's continuation towards east can be followed from the second Roman tower to the foot of the slope. The archaeological campaigns conducted between 2005 and 2009 had as their single goal the excavations of the 30m-long section between the second and third

⁶² I. FADIĆ, 2006b, 329-330.

su i veći kameni blokovi. Razmaci između lomljenaca su minimalni, a praznine su ispunjene zemljom i sitnijim pločastim kamenjem.

Sjeverni ulaz 1

Na položaju između prve rimske kule i gradskih vrata („Trajanov slavoluk“) otkriven je jednostavno koncipiran ulaz, riješen izmicanjem jedne linije bedema prema van /Sl. 26, 67/. Na taj način je formiran uzak prolaz (širine 80 cm), pogodan za lakšu komunikaciju s okolnim terenom i obranu od napadača. Širina bedema na ovoj lokaciji nije ustanovljena jer je veći dio unutrašnje strane suhozida s ispunom uklonjen prilikom gradnje temelja za antičke zidine. Zapadno od ulaza linija utvrđenja je prekinuta izgradnjom prve rimske kule, dok je na suprotnu stranu, u pravcu druge kule, bedem ostao neistražen. U toj zoni suhozid je vjerojatno u potpunosti uništen, za vrijeme izgradnje „Trajanova slavoluka“ početkom 2. stoljeća.

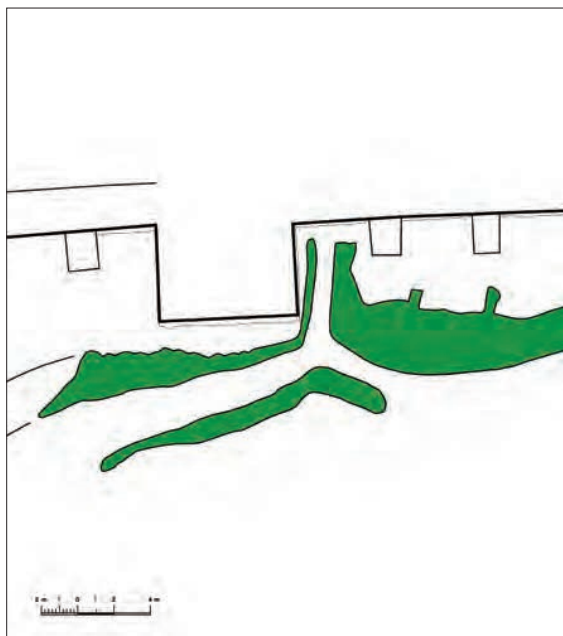
Nastavak dionice prema istoku može se u cijelosti pratiti od druge rimske kule pa sve do podnožja padine. Arheološke kampanje provedene u razdoblju od 2005. do 2009. godine bile su posvećene isključivo istraživanju 30 m duge dionice na prostoru između druge i treće rimske kule /Sl. 21, 22, 26, 63/. Upadljiva je činjenica da se unatoč opsežnim radovima koji su se izvodili uslijed gradnje antičkih fortifikacija prapovijesni bedem iznimno dobro očuvao /Sl. 26/. Gledajući izvana, poglavito dio koji se prostire ispred kasnoantičkih kontrafora, na nekim mjestima je sačuvan u visini do 1,8 m. Unutrašnja strana bedema samo je na pojedinim

Roman towers /Fig. 21, 22, 26, 63/. Indicatively, the prehistoric wall has remained very well-preserved despite the extensive construction of fortifications in the Antiquity /Fig. 26/. When viewed from the outside, its preserved height reaches 1.8m in places, particularly the part in front of the Late Antiquity buttresses. Only some parts of the inner side of the wall have been partially explored. Particular attention should be paid to the segments of two smaller drywalls connecting with the inner face of the wall at right angles each. They are probably the remains of a smaller rectangular dwelling. The dwelling has not been explored because the accumulated earth supporting the Late Antiquity buttresses could cave in if excavations were to take place there.

Northern entrance 2

A northern entrance to the hill-fort was found in the central part of the northern tract of the Iron Age fortification, in the immediate vicinity of the third Roman tower. The entrance was funnel-shaped, in such way that the passage tapered from the outer part towards the inside, lined with a massive rampart on both sides /Fig. 68/. It is obvious that the rampart is much wider at the entrance than elsewhere in the fortifications. The original length of the passage could not be established because part of it was demolished when the Antiquity wall was being built /Fig. 69/.⁶³

⁶³ Most affected by the construction of the third Roman tower was the left side of the entrance (when viewed from the outside). A prehistoric wall flanking the passage to the left was found on the foundation level.

Sl. 68. Prapovijesni ulaz s obrambenim zidom na sjeverom dijelu gradinske padine
Fig. 68. Prehistoric entrance with defensive wall on northern part of hill-fort slope
 (crtež / drawing by: J. Belevski)

mjestima djelomično istražena, gdje je dobio bolji uvid u strukturu bedema. Posebnu pozornost zaslužuju otkriveni segmenti dva manja suhozida koji se okomito spajaju na unutrašnje lice bedema, a vjerojatno se radi o ostacima manje četverokutne nastambe. Prostorija nije istraživana jer iskapanja na tom položaju nije moguće provesti zbog eventualnog urušavanja zemljanih naslaga koje podupiru kasnoantičke kontrafore.

Sjeverni ulaz 2

U središnjem dijelu sjevernog trakt željeznodobnog utvrđenja, u neposrednoj blizini treće rimske kule, otkriven je sjeverni

Sl. 69. Prapovijesni ulaz – otkriveni segment uz treću antičku kulu
Fig. 69. Prehistoric entrance – segment discovered next to third Antiquity tower
 (foto / photo by: B. Štefanac)

The construction technique used for the outer wall was the same as the one used for the main defense wall, but part of the inner face was built using the drywall technique and is made of finer stones. The outer wall in front of the entrance served as an efficient protection from enemy attacks. The excavations in the entrance area revealed a walking surface made of large and small flagstones laid on a thin earth layer that separated them from the bedrock /Fig. 71/.⁶⁴

Archaeological excavations of the northern section of the Liburnian fortification were also carried out in 2015 and 2016. As in the preceding archaeological campaigns, the primary goal was to discover the

⁶⁴ Numerous fragments of Hellenistic pottery (gnathia) and locally produced unadorned Liburnian pottery were found on the walking surface.

Sl. 70. Prapovijesni ulaz s predzidom na sjeverom dijelu gradinske padine
 Fig. 70. Prehistoric entrance s outer wall on northern part of hill-fort slope
 (foto / photo by: A. Gospić)

ulaz u gradinu. Ulaz je konstruiran poput lijevka, na način da se prolaz postupno sužava od vanjskog dijela prema unutrašnjosti s obje strane ograničen masivnim bedemom /Sl. 68/. Može se jasno zapaziti da je bedem kod ulaza znatno širi u odnosu na ostali dio fortifikacija. Originalnu dužinu prolaza nije moguće utvrditi budući da je dio porušen prilikom gradnje antičkog bedema /Sl. 69/.⁶³

⁶³ Tijekom gradnje 3. rimske kule najviše je stradala lijeva strana ulaza (gledano izvana). Pravac prapovijesnog bedema koji je flankirao lijevu stranu prolaza dokumentiran je u temeljnoj razini.

architectural remains. The limits of the prehistoric defensive wall underneath the hill-fort on the northeastern part of the site were established. Following an uninterrupted line, the wall extends from the northern entrance to the northeastern edge of the fortified settlement, arching slightly to adapt to the slope /Fig. 72/. When observing the newly discovered route of the wall from the outside, we can see rather large oblong stone blocks in the drywall structure. Also, repairs can be seen in places, disrupting the horizontal layering.

b) Western prehistoric wall

In addition to the Antiquity and Late Antiquity fortifications established so far, the main entrance to the Liburnian settlement has been confirmed on the western side of the hill-fort's high ground /Fig. 8/. With the exception of the entrance complex, most of the western tract has not been established yet because the line of the prehistoric wall corresponds with the perimeter of the Antiquity defensive wall. The earlier campaigns (1999-2004) revealed prehistoric graves in front of the Roman fortifications, dated to the 5th-4th centuries BC.⁶⁵ They can be seen as evidence that part of the

⁶⁵ Five Liburnian burials have been found during the archaeological excavations near the prehistoric entrance. The graves contained numerous finds, mostly early latenoid fibulae. Importantly, one grave was discovered underneath the foundation of the Antiquity wall, thus providing a solid basis for dating the construction of the Antiquity defensive wall (I. FADIĆ, 2001a, 73, Fig. 14; N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 51-65).

Ispred ulaza, u svrhu obrane od frontalnog napada, izgrađen je predzid u dužini od 16 m /Sl. 22, 25, 70/. Predzid je građen istom građevinskom tehnikom kao i bedem, s tim je jedan dio unutrašnjeg lica sazidan u suhozidu od sitnog kamenja. Gradnjom predzida pred ulazom stvoren je šticeći prilaz koji je služio kao učinkovit sustav obrane od neprijatelja. U iskapanjima ulaznog prostora otkrivena je i hodna površina načinjena od većih i manjih kamenih ploča postavljenih na tanak zemljani sloj koji ih je dijelio od matične stijene /Sl. 71/.⁶⁴

Arheološka istraživanja sjeverne donice liburnskog utvrđenja obavljena su i tijekom 2015. i 2016. godine. Kao i u prethodnim arheološkim kampanjama primarni cilj bio je otkrivanje građevinskih ostataka. Definirana je granica pružanja prapovijesnog bedema u podnožju gradine na SI dijelu nalazišta. Od sjevernog ulaza do SI ruba utvrđenog naselja bedem se bez prekida pruža u blagom luku, prilagođujući se konturama padine /Sl. 72/. Gledajući izvana novootkrivenu trasu bedema, u strukturi suhozida može se zamijetiti upotreba nešto većih duguljastih kamenih blokova. Isto tako, na pojedinim su mjestima uočeni popravci bedema izvedeni s više nepravilnosti pri horizontalnom uslojavanju.

Sl. 71. Pogled na ulazni prostor između prapovijesnog bedema i obrambenog zida
 Fig. 71. View of entrance area between prehistoric wall and defensive wall
 (foto / photo by: I. Fadić)

Liburnian necropolis was built right next to the settlement and the main hill-fort entrance.

The hill-fort's main entrance

The entrance complex on the western side of the settlement was found during the 2005-2006 excavations carried out in

⁶⁴ Na hodnoj površini otkriven je veći broj ulomaka helenističkih posuda tipa gnathia i fragmenata neukrašene liburnske keramike lokalne proizvodnje.

b) Zapadni prapovijesni bedem

Na zapadnoj strani gradinskog uzvišenja, osim do sada utvrđenih antičkih i kasnoantičkih fortifikacija, potvrđen je i glavni ulaz u liburnsko naselje /Sl. 8/. Osim ulaznog sklopa, veći dio zapadnog trakta nije ustanovljen jer se linija prapovijesnog zida poklapa s perimetrom antičkog bedema. U ranijim kampanjama (1999.-2004.) ispred rimskih fortifikacija otkriveni su prapovijesni grobovi

Sl. 72. Dionica prapovijesnog bedema otkrivena 2016. godine

Fig. 72. Section of prehistoric wall discovered in 2016 (zračni snimak 2017., foto /2017 aerial photo by: M. Gospić)

spacious area in front of the Antiquity gate.⁶⁶ The area where prehistoric architectural remains were confirmed is completely surrounded by the defensive walls from

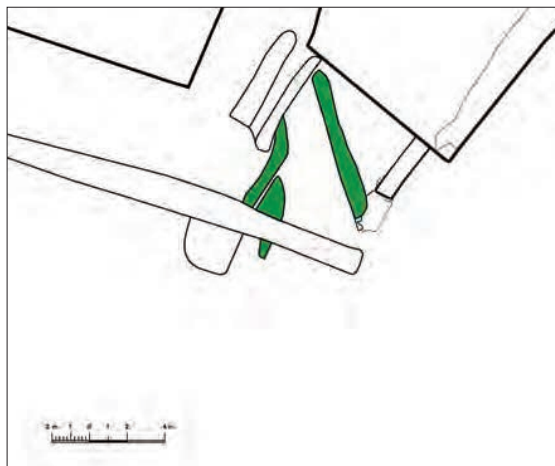
⁶⁶ I. FADIĆ, 2006b, 330.

iz vremena 5.-4. stoljeća prije Krista,⁶⁵ čime je posvjedočeno da je jedan ogranak liburnske nekropole formiran neposredno uz naselje i glavni gradinski ulaz.

Glavni gradinski ulaz

Ulazni kompleks na zapadnoj strani naselja otkriven je tijekom arheoloških istraživanja 2005. i 2006. godine, prilikom iskopavanja šireg areala pred antičkim vratima.⁶⁶ Prostor na kojem su potvrđeni prapovijesni građevinski ostaci sa svih strana je omeđen obrambenim zidovima antičkog i kasnoantičkog razdoblja /Sl. 16/. Svakako treba uzeti u obzir činjenicu da je veći dio prapovijesnih struktura ostao prekriven kasnijim fortifikacijama, stoga rekonstrukcija izvornog izgleda nije u cjelosti moguća. Usprkos intenzivnoj gradnji tijekom antičkog perioda, ostao je očuvan dio prolaza na temelju kojeg se mogu iznijeti određena zapažanja.

Glavni je ulaz nastao na blagoj prirodnoj padini brijega gdje je konfiguracija terena omogućila lakši pristup naselju. Prolaz je formiran na mjestu gdje se spajaju zapadna i južna linija fortifikacija s naličjem okrenutim prema moru i plodnoj nizini /Sl. 8-10,

Sl. 73. Prapovijesni ulaz na zapadnom dijelu gradinske padine

Fig. 73. Prehistoric entrance on western part of hill-fort slope

(crtež / drawing by: J. Belevski)

the Antiquity and Late Antiquity periods / Fig. 16/. One should take into account the fact that most of the prehistoric structures are covered by later fortifications, making the full reconstruction of their original appearance impossible. Despite the intensive construction work in the Antiquity, part of the passage has been preserved, which helps us make some observations.

The main entrance was built on a mild natural hillside where the configuration of the terrain enabled easier access to the settlement. The passage was formed at the point where the western and southern fortification lines meet, their back side turned to the sea and fertile valley /Fig. 8-10, 35/. Its structure

⁶⁵ U dosadašnjim arheološkim istraživanjima u blizini prapovijesnog ulaza do sada je otkriveno pet liburnskih ukopa. U grobovima je pronađen veliki broj nalaza među kojima prevladavaju ranolatenoidne fibule. Važan je podatak da je jedan grob otkriven pod temeljima antičkog bedema te stoga pruža sigurne kronološke odrednice za gradnju antičkog bedema (I. FADIĆ, 2001a, 73, Sl. 14; N. KLARIN, 2001, 23-71; Z. BRUSIĆ, 2005, 51-65).

⁶⁶ I. FADIĆ, 2006b, 330.

Sl. 74. Pogled na prapovijesni ulaz na zapadnom dijelu gradinske padine

Fig. 74. View of prehistoric entrance on western part of hill-fort slope

(foto / photo by: I. Fadić)

35/. Po konstrukcijskom rješenju razlikuje se od sjevernih propusta, koji su, kako je vidljivo iz opisa, ograničeni vrlo uskim prolazima kroz koje su mogli proći samo pješaci. Zapadni je ulaz omeđen s dva šire razmaknuta zida čime je bio omogućen nesmetan prolaz manjim zaprežnim kolima /Sl. 16/. Prostor je razvijen po dubini s tim da se prolaz postupno sužava prema naselju, s najužim dijelom širine 1,8 m /Sl. 73/. Otkriveni dijelovi utvrđenja koji su tvorili funkcionalan pristup naselju polegnuti su izravno na zaravnjenoj stjenovitoj podlozi. Jugoistočni se zid pruža pravolinijski, a njegov je pravac ustanovljen

is different than that of the northern culverts which, according to the description, were very narrow, allowing only passenger traffic. The walls lining the western entrance have a wider space between them, thus allowing smaller wagons to pass /Fig. 16/. The space develops with breadth, with the passageway progressively constricting towards the settlement, the narrowest part being 1.8m wide at the narrowest point /Fig. 73/. The parts of the fortification discovered at the time enabled a functional access to the settlement. They are built directly on the flattened bedrock. The southeastern wall extends in a straight line identified all the way to the outer edge of the antique megalithic wall /Fig. 74/. The north-western line of the entrance area is closed by a wall slightly arching inside and then extending in parallel with the opposite tract. There is another wall, a semicircular one, that forms an architectural unity with the entrance structure. It was built subsequently in order to ensure more efficient defense. This extension narrowed down the front part of the entrance and strengthened the north-western part of the wall /Fig. 73/.

While the general line of these walls has been identified, their original width has not been established due to the devastation they suffered during the construction of fortifications in Antiquity and Late Antiquity. The drywall structures that were discovered in their original position leave an impression of a compact, high-quality construction. The blocks the inner side is made of are skillfully laid out in equal rows and the crushed stones used are

sve do vanjskog ruba antičkog megalitskog bedema /Sl. 74/. Sjeverozapadnu liniju ulaznog prostora zatvara zid koji se na unutarnjem dijelu savija u blagi luk i potom paralelno prostire u odnosu na suprotni trakt. S ulaznom konstrukcijom arhitektonski je vezan još jedan polukružni zid, naknadno sagrađen u cilju osiguranja efikasnije obrane. Tom je dogradnjom sužen prednji dio ulaza i dodatno ojačan sjeverozapadni krak bedema /Sl. 73/.

Istraženi su zidovi prepoznati u svom osnovnom pravcu pružanja, ali ne i njihova izvorna širina što je posljedica devastacije izvedene tijekom gradnje antičkih i kasnoantičkih fortifikacija. Suhozidne su strukture otkrivene u originalnom položaju, te odaju sliku kompaktnog, kvalitetnog zdanja. Blokovi od kojih je sazidana unutarnja strana prolaza vješto su polagani u jednakim redovima, a izlomljeno kamenje u većini slučajeva ima pravokutnu formu. Horizontalne fuge slijede pravilno raspoređene linije, dok su vertikalne u odmaku što je bilo korisno za dugotrajnost fortifikacijske konstrukcije. Kao i na svim drugim dijelovima utvrđenja i ovdje su unutar strukture suhozida veće praznine popunjene manjim lomljencima.

c) Južni prapovijesni bedem

U suhozidu je sagrađena i dionica prapovijesnog bedema otkrivena na južnoj strani gradinskog uzvišenja, u neposrednoj blizini glavnog zapadnog ulaza /Sl. 44, 46, 47/. Dio željeznodobnih fortifikacija definiran je s unutrašnje strane antičkih zidina, a na ispitanjoj površini je utvrđeno da tijekom gradnje novog

mostly rectangular. While the horizontal joints are pointed up in such a way that they follow the symmetrically arranged lines, the vertical ones depart from them, thus contributing to the long life of the fortification structure. As in all other parts of the fortification, the large gaps within the drywall structures are filled with small crushed stones.

c) Southern prehistoric wall

The drywall also incorporates the section of a prehistoric defensive wall discovered on the southern side of the hill-fort's high ground, in the immediate vicinity of the main western entrance /Fig. 44, 46, 47/. Part of the Iron Age fortifications has been defined from inside the Antiquity walls. It has been established in the explored area that the drywall was not demolished during the construction of the new wall; instead, its outer structure was reinforced with megalithic blocks. In order to strengthen the parts added in the Antiquity, the intermediate space was filled with fine, irregular stones and a binder.

The prehistoric wall is rather well-preserved, in places reaching a height of 3.5 meters. It is a defense line that originally stretched from the main prehistoric entrance on the west. On the opposite side, 20 meters southeast of the entrance, the fortification line arches mildly towards the settlement's interior. The excavations along the outer face of the wall have revealed fragments of Hellenistic pottery (*gnathia*) and unadorned Liburnian pottery.

bedema suhozid nije porušen, već je njegova vanjska struktura pojačana megalitskim blokovima. S ciljem učvršćivanja antičke nadogradnje međuprostor je ispunjen sitnim nepravilnim kamenjem i vezivnim sredstvom.

Prapovijesni je bedem prilično dobro očuvan, a na nekim mjestima je viši od 3,5 m. Riječ je o obrambenoj liniji koja se izvorno prostirala od glavnog prapovijesnog ulaza na zapadu. Na suprotnu stranu, 20 m jugoistočno od ulaza, linija utvrđenja u blagom luku skreće prema unutrašnjosti naselja. U iskopu uz vanjsko lice bedema otkriveni su ulomci helenističkih posuda tipa gnathia i fragmenti neukrašene liburnske keramike.

d) Istočni prapovijesni bedem

Arheološkim istraživanjima provedenim od 1999. do 2012. godine obuhvaćen je predio grada na istočnom dijelu gradinskog uzvišenja.⁶⁷ Na istraženoj površini od 300 m², u potpunosti je definiran segment antičkih fortifikacija s prolazom na svod i veći dio arhitektonskog kompleksa iz vremena ranog Principata. U istražnim radovima od 2007. do 2012. godine, pred antičkim ulazom, s unutrašnje strane bedema, postavljena je probna sonda u kojoj je otkrivena kraća dionica prapovijesnog zida.⁶⁸ Nastavak tog suhozida uočen je i tijekom sondažnih istraživanja unutrašnjosti obližnjeg antičkog objekta (PROSTORIJA

d) Eastern prehistoric wall

The part of the town located on the eastern part of the hill-fort's high ground was included in the archaeological excavations carried out between 1999 and 2012.⁶⁷ The explored area totaled 300m². A segment of Antiquity fortifications with an arched passage and a large portion of the architectural complex from the Early Principate period were fully defined there. During the 2007-2012 research, a trial trench was made in front of the Antiquity entrance on the inner side of the wall and a short section of a prehistoric wall was found in it.⁶⁸ A continuation of that dry-wall was also observed during the trenching of the interior of a nearby Antiquity structure (SPACE C).⁶⁹ The remains make it possible to recreate the line of the Liburnian fortification which extended in parallel with the monumental walls within the Antiquity parameter.⁷⁰ Although a full interpretation of the eastern section of the prehistoric wall will be possible only after systematic research of the said micro-location, it is important that the Iron Age stratum has been confirmed. A large quantity of pottery has been confirmed on the lower levels of the Antiquity structure. We should single out here the fragments of

⁶⁷ I. FADIĆ, 2001a.

⁶⁸ Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238, Plan 2.

⁶⁷ I. FADIĆ, 2001a.

⁶⁸ Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238, Plan 2.

⁶⁹ Š. PEROVIĆ, 2012, 218, Fig. 4.

⁷⁰ For more on this, see: Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238.

C).⁶⁹ Na temelju otkrivenih ostataka moguće je rekonstruirati pravac pružanja liburnskog utvrđenja, koji se prostirao usporedno s monumentalnim zidinama, unutar antičkog perimetra.⁷⁰ Iako će cjelovita interpretacija o istočnom potezu prapovijesnog bedema biti moguća nakon što se pristupu sustavnom istraživanju navedene mikrolokacije, znakovita je potvrda željeznodobnog stratuma. U nižim razinama, unutar antičkog objekta potvrđen je i znatan broj keramičkog materijala među kojima vrijedi izdvojiti ulomke crveno-figuralnih posuda okvirno datiranih od konca 6. do početka 4. stoljeća prije Krista.⁷¹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Temeljem novih arheoloških istraživanja provedenih na Aseriji utvrđen je kontinuirani slijed i razvoj fortifikacija, od prapovijesti do kasne antike /Pl. V/. Prvi obrambeni sustav, otkriven na sjevernoj i zapadnoj strani nalazišta, može se povezati uz trajnije naseljavanje gradinskog uzvišenja. Nalazi sitnog arheološkog materijala iz kulturnih slojeva upućuju da je suhozidni bedem nastao tijekom mlađeg željeznog doba (5.-4. st. pr. Kr.)⁷²

⁶⁹ Š. PEROVIĆ, 2012, 218, Sl. 4.

⁷⁰ Više o tome vidi: Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238.

⁷¹ Katalog otkrivene grčke i južnoitalske keramike s ove lokacije (sonda 2) donosi: Š. PEROVIĆ, 2012, 224-231, Tabla 1.

⁷² Petu fazu željeznodobne kulture upotpunila su arheološka istraživanja nekropole pred antičkim zapadnim bedemom (kampanje 1999.-2002.). Do sada je ustanovljeno ukupno osam liburnskih ukopa u kojima je pronađeno 30 nakitnih predmeta, najvećim dijelom ranolatenoidnih fibula.

red-figural vessels dated approximately to the period between the late 6th and early 4th centuries BC.⁷¹

CONCLUSIONS

The latest archaeological excavations at Asseria have helped us establish the continued sequence and development of the fortifications from prehistory to Late Antiquity /Pl. V/. The first defense system, discovered on the site's northern and western sides, can be associated with more permanent settling of the hill-fort's high ground. The small archaeological material found in the cultural layers indicates that the drywall defensive structure was built sometime in Late Iron Age (5th-4th centuries BC),⁷² remaining functional until the Roman period. The research has established that the wall is best preserved on the settlement's northern side, on places not overlaid by Antique fortifications /Pl. III/. The drywall structures that were discovered on their original positions leave an impression of a compact, high-quality structure.

The prehistoric layers along the outer face of the northern wall are not completely uniform; its thickness varies, particularly

⁷¹ A catalogue of the Greek and South Italic pottery found on this location (Trench 2) can be found in: Š. PEROVIĆ, 2012, 224-231, Table 1.

⁷² Our knowledge of Phase V of the Iron Age culture was completed by the archaeological excavations at the necropolis in front of the antique western defensive wall (the 1999-2002 campaigns). A total of eight Liburnian burials have been found so far, with 30 pieces of jewelry, mostly early latenoid fibulae.

i ostao funkcionalan sve do dolaska Rimljana. Istražni radovi su pokazali da je bedem najbolje sačuvan na sjevernoj strani naselja i to na mjestima koja nisu preslojena antičkim fortifikacijama /Pl. III/. Suhozidne su strukture otkrivene u originalnom položaju, te odaju sliku kompaktnog, kvalitetnog zdanja.

Prapovijesni slojevi uz vanjsko lice sjevernog bedema nisu posve ujednačeni i u njegovoj debljini postoje značajna odstupanja, osobito izražena pri usporedbi istraženih segmenata uz ulazne prostore i krajnjih dijelova gdje linija bedema prati podnožje padine. Proces stratifikacije najbolje se očrtava na položaju sjevernog ulaza, u međuprostoru između bedema i predzida koji je zatvarao ljevkasti prolaz /Sl. 75/. Na tom dijelu slojevi iz mlađeg željeznog doba formirali su se izravno na stjenovitoj podlozi, te je isključena mogućnost postojanja starijih kulturnih slojeva. U temeljnim razinama gdje je sloj najkompaktniji brojni su nalazi keramičkih posuda lokalne produkcije, i to uglavnom lonci neukrašenih stijenki, trbušasta i bikonična tijela s obodom izvijenim prema van. Među raznolikim primjercima izdvojene su posude koje na obodu imaju dva trokutasta izdanka. Gornji slojevi (20-tak cm iznad temeljne razine) ispunjeni su nalazima importirane keramike, među kojima prevladavaju ulomci *gnathia* posuda.

Za poznavanje kronologije prapovijesnih fortifikacija važna su i istraživanja provedena unutar grada na lokaciji „Istočna mala vrata“ gdje je otkriven manji segment prapovijesnog bedema. Unutar

when the segments near entrance areas are compared with the terminal parts, where the wall line follows the foot of the hillside. The stratification process is best illustrated at the northern entrance, in the area between the defensive walls and the outer wall that used to close the funnel-shaped passage / Fig. 75/. The Late Iron Age layers there formed directly on the bedrock, ruling out the possibility of some older cultural layers. The foundation levels, where the layer is most compact, numerous locally-produced pottery vessels have been found – mostly unadorned pots with bellied biconical bodies and outward-curved rims. Of the numerous vessels we can single out here those with two triangular projections on their rims. The upper layers (some 20cm above the foundation level) contain numerous finds of imported pottery, predominantly *gnathia* fragments.

The excavations carried out at the “Small Eastern Gate” location inside the town – where a small segment of a prehistoric wall was discovered – are important for the chronology of the prehistoric fortifications. Within the analyzed trench, which comprised the cultural layers along the drywall’s inner face, a number of fragments of Greek and South Italic pottery dated to the period from the 6th to 4th centuries BC were found. The fragments of Attic red-figure pottery can help us establish the likely period of construction of the eastern side of the fortification (not earlier than the 4th century BC).⁷³

⁷³ Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238.

Sl. 75. Sjeverni prapovijesni ulaz – odnos prapovijesnog bedema i obrambenog zida

Fig. 75. Northern prehistoric entrance – juxtaposition of prehistoric wall and defensive wall

(foto / photo by: B. Štefanac)

istražene sonde, koja je obuhvatila kulturne slojeve uz unutrašnje lice suhozida, pronađeno je više ulomaka grčke i južnoidalne keramike koja datira u razdoblje od konca 6. do 4. stoljeća. Na temelju nalaza fragmenata crvenofiguralne keramike atičke provenijencije može se odrediti i mogući nastanak istočne strane utvrđenja

The prehistoric defensive walls of the Liburnian Asseria, made of crushed undressed stones and built using drywall technique, fit into the bigger picture of Liburnia's Iron Age fortifications. Almost all inhabited hill-forts of the Early Iron Age were girdled with one or more defensive drywall structures of various heights and

u razdoblje ne ranije od 4. stoljeća prije Krista.⁷³

Prapovijesni bedemi liburnske Aserije zidani lomljenim neobrađenim kamenjem u suhozidnoj tehnici, uklapaju se u širu sliku željeznodobnih fortifikacija Liburnije. Gotovo sve naseljene gradine u starijem željeznom dobu bile su opkoljene jednim ili više vijenaca suhozidnih bedema, različite visine i debljine, ovisno o položaju, pristupu, veličini i značenju.⁷⁴ Tehnika gradnje u većini je slučajeva ujednačena s dva vanjska zida i ispunom u sredini, a u strukturi se može vidjeti neobrađeno veće i manje kamenje pobrano u okolici, ili pak, lomljeni kamen vađen iz vapnenačkih taložnih slojeva.⁷⁵ Suhozidni bedem Aserije u odnosu na utvrđenja iz starijeg željeznog doba pokazuje značajne razlike, a posebno je zamjetna tendencija prema pravilnijem horizontalnom uslojavanju s upotrebom djelomično priklesanih kamenih blokova. U ovom kontekstu suhozidne aserijatske fortifikacije treba sagledavati kao jedan od rijetkih oglednih primjera obrambenog sustava mlađeg željeznog doba na liburnskom području.

Nakon rimske prevlasti u Liburniji, većina je gradina napuštena zbog promijenjenih političkih i društvenih odnosa, dok su samo pojedine nastavile život u sklopu

thicknesses, depending on their position, access, site and importance.⁷⁴ The same construction technique was usually used: there were two outer walls and a filling in between; their structure contained large and small undressed stones found in the area or crushed stones quarried from limestone sediments.⁷⁵ There are substantial differences between Asseria's drywall defensive structure and the Early Iron Age fortifications: Asseria's walls have a more regular horizontal layering tendency and partly chiseled stone blocks are used. In this context, Asseria's drywall fortifications should be seen as a rare example of Late Iron Age defense systems in the Liburnian territory.

When Liburnia came under Roman rule, most of the hill-forts were abandoned because political and social relations had changed. Only a few persevered, now as part of the new social organization.⁷⁶ Coinciding with these changes was some major construction work – including new fortifications – in the settlements that had maintained their roles of local centers in the final two centuries BC, such as Nedinum, Varvaria and Asseria.

The systematic archaeological excavations at Asseria have substantially increased

⁷³ Š. PEROVIĆ, 2012, 209-238.

⁷⁴ Š. BATOVIĆ, 2004, 752.

⁷⁵ Više o razvoju suhozidnih bedema u brončanom i željeznom dobu vidi; A. FABER, 1976, 229-231; Š. BATOVIĆ, 2004, 752; A. FABER, 2000, 156; M. MENĐUŠIĆ, 2000, 195-210.

⁷⁴ Š. BATOVIĆ, 2004, 752.

⁷⁵ For more on the development of drywall defensive structures in Bronze and Iron Ages, see A. FABER, 1976, 229-231; Š. BATOVIĆ, 2004, 752; A. FABER, 2000, 156; M. MENĐUŠIĆ, 2000, 195-210.

⁷⁶ Š. BATOVIĆ, 2004, 788.

novog ustrojstva.⁷⁶ U tijeku tih promjena značajnija naselja koja su zadržala položaj središta šire okolice, poput Nedinuma, Varvarije i Aserije, u posljednja dva stoljeća prije Krista, bilježe značajnije graditeljske zahvate, među kojima je i podizanje novih fortifikacija.

Sustavna arheološka istraživanja na Aseriji donose važne podatke za razmatranje procesa transformacije predrimskog gradinskog naselja u antički grad, te uvid u postupan razvoj klasične urbanističke matrice na ranije zatečenoj autohtonoj podlozi. Zoran prikaz nestajanja indigenih elemenata vidljiv je kroz izgradnju novog obrambenog sustava koji je u cijelosti preslojio postojeće suhozidno utvrđenje. Podizanje zidina u tehnici *opus quadratum* može se točno kronološki odrediti s obzirom da je stari sustav obrane bio u funkciji do kraja 2. ili početka 1. stoljeća prije Krista.⁷⁷ Prema tome, gradnja novog bedema započela je po svemu sudeći u cezarijanskom razdoblju te je dovršena početkom ranocarskog perioda.⁷⁸ Ovu ranu

our understanding of the process of transformation of pre-Roman fortified settlements into Roman cities and have given us an insight into the gradual development of the classical urban matrix on an older, autochthonous base. Construction of a new defense system entirely overlaying the earlier dry-wall fortification is a vivid example of the disappearance of indigenous elements. The *opus quadratum* construction technique can be dated easily because the old defense system was operational until the late 2nd or early 1st century BC.⁷⁷ Consequently, the construction of the new defensive walls must have begun in the Cesarean period and was completed at the outset of the Early Imperial period.⁷⁸ This early stage of monumental town walls, built in *opus quadratum* technique using large rectangular blocks with markedly rustic bosses can be identified in some of the early segments of the Krk, Osor or Bribir walls.⁷⁹ Such walls were built in the more

⁷⁶ Š. BATOVIĆ, 2004, 788.

⁷⁷ Sitni arheološki materijal otkriven na popločenju sjevernog prapovijesnog ulaza potvrđuje predloženu dataciju. Najbrojniji su fragmentirani nalazi *gnathia* posuda te ulomci reljefnih pehara čija se upotreba veže uz razdoblje 3. i 2. stoljeća prije Krista.

⁷⁸ Sigurne kronološke odrednice pruža i liburnski grob koji je doslovno otkriven pod temeljima antičkog bedema na zapadnoj strani utvrđenja. Prema nalazima grob je datiran u 4. stoljeće prije Krista. Kako navodi Fadić za negiranje liburnskih grobova bila je potrebna veća vremenska distanca, te je neosporno da je gradnja bedema započela u 1. stoljeću prije Krista (I. FADIĆ, 2001, 76).

⁷⁷ The small archaeological material found on the flagstones of the northern prehistoric entrance confirms the proposed dating. The most common are the fragments of *gnathia* vessels and those of relief drinking-cups used in the 3rd and 2nd centuries BC.

⁷⁸ The Liburnian grave found under the foundation of the antique wall on the western side of the fortification has also enabled positive dating. The grave goods date it back to the 4th century BC. According to Fadić, as neutralizing the function of Liburnian graves required a longer period of time, it is beyond doubt that the construction of the wall began in the 1st century BC (I. FADIĆ, 2001, 76).

⁷⁹ A. FABER, 1963-65, 45-54; G. LIPOVAC, 1991, 37-46; M. SUIĆ, 1968, 21-38; Z. BRUSIĆ, 2000, 125-144; A. FABER, 2000, 145-159.

fazu monumentalnih gradskih zidina koje su rađene tehnikom *opus quadratum*, od velikih pravokutnih blokova s izrazito rustičnim bunjama, moguće je prepoznati na nekim ranijim segmentima krčkih, osorskih ili bribirskih bedema.⁷⁹ To su zidine koje su neki važniji centri pojedinih liburnskih zajednica dobili stjecanjem jedne vrste municipalne autonomije u drugoj polovici 1. stoljeća, odnosno pred kraj Republike.⁸⁰

Ranorimski obrambeni bedem ostao je funkcionalan kroz dulje vremensko razdoblje, a potreba za njegovim ojačanjem ukazala se u razdoblju kasne antike, kada dolazi do gradnje posve novih elemenata obrane /Pl. VI/. Promjene u sustavu utvrđivanja mogu se pratiti kroz razdoblje 5. i 6. stoljeća, s intervencijama u više faza. Izgradnji fortifikacija na sjevernoj strani gradinskog uzvišenja prethodio je proces nasipavanja,⁸¹ uslijed kojeg se ruše ranocarski objekti u suburbanom prostoru (položaj sjeverno od Trajanovih vrata). Isto tako, zamjetljiva je činjenica da se u strukturi kasnoantičke kule, predzida i kontrafora javlja veliki broj spolija iz ranocarskog perioda, i to cijelog niza nadgrobnih spomenika i ostataka javne monumentalne arhitekture.

important centers of some Liburnian communities at the same time when they were given a certain municipal autonomy in the Late Republican period (in the second half of the 1st century AD).⁸⁰

The early Roman walls remained in function over a long period of time. In Late Antiquity, when brand new elements of defense were introduced, a need emerged to strengthen them /Pl. VI/. Changes in the fortification system can be followed through the 5th and 6th centuries AD, with alterations in several phases. The construction of the fortifications on the northern side of the hill-fort's high ground was preceded by the process of filling,⁸¹ due to which Early Imperial structures in the suburban area (a location north of Trajan's Gate) had been demolished. Another interesting fact is that a large number of spolia from the Early Imperial period appeared in the structure of the Late Antiquity towers, outer walls and buttresses. These spolia included numerous types of tombstones and fragments of public monumental architecture. By its layout plan and structural characteristics, the Late Antiquity fortification systems are comparable with numerous fortifications from the

⁷⁹ A. FABER, 1963-65, 45-54; G. LIPOVAC, 1991, 37-46; M. SUIĆ, 1968, 21-38; Z. BRUSIĆ, 2000, 125-144; A. FABER, 2000, 145-159.

⁸⁰ I. FADIĆ, 2001, 76-77.

⁸¹ Podizanje nivelete vidljivo je i na primjeru zapadnih gradskih vrata i nadsvodenog propusta na istočnom dijelu grada gdje dolazi do adaptacije ulaznih prostora izgradnjom novih pragova koji su povišeni za 0,60 m u odnosu na prvotnu ranoantičku fazu. Više o tome vidi: I. FADIĆ, 2003b, 423-425.

⁸⁰ I. FADIĆ, 2001, 76-77.

⁸¹ Raising of the level line can also be seen at the western town gate and the arched culvert in the town's eastern part. In both cases, entrance areas were adapted by building new thresholds, 0.60m higher than in the original Early Antiquity phase. For more on this, see I. FADIĆ, 2003b, 423-425.

Po tlocrtnoj situaciji i konstruktivnim osobinama, kasnoantički fortifikacijski sustav odgovara čitavom nizu utvrđenja iz vremena justinijanske i postjustinijanske vladavine.⁸² Sve navedeno upućuje da Aserija na izmaku antike doživljava radikalne promjene te dolazi do intenzivne razgradnje postojeće sepulkralne i urbane arhitekture te potpune devastacije urbanog tkiva.

Justinian and post-Justinian periods.⁸² All this indicates that, at the end of Antiquity, Asseria saw radical changes that included intensive deconstruction of its sepulchral and urban architectures and complete devastation of its urban fabric.

⁸² Ž. TOMIČIĆ, 2010, 351-400.

⁸² Ž. TOMIČIĆ, 2010, 351-400.

Literatura / Literature

- BATOVIĆ, Š., 2004. – Šime Batović, Benkovački kraj u prapovijesti, U osvit povijesti, *Zbornik odabranih radova. Opera selecta II*, Zadar, 677-849.
- BUORA, M., 2008. – Maurizio Buora, Nove fibule i metalni ukrasi iz Aserije, *Asseria*, 6, Zadar, 51-65.
- BRUSIĆ, Z., 2000. – Zdenko Brusić, Razvoj prapovijesnih obrambenih utvrđenja u Liburniji, *Histria antiqua*, 6, Pula, 125-144.
- BRUSIĆ, Z., 2005. – Zdenko Brusić, Ostaci liburnske nekropole ispred zapadnog bedema Aserije, *Asseria*, 3, Zadar, 7-23.
- BRUSIĆ, Z., 2007. – Zdenko Brusić, Pakošanska luka i druga priobalna liburnska naselja u pašmanskome kanalu u odnosu na gradinska naselja u zaleđu i Aseriju, *Asseria*, 5, Zadar, 11-38.
- CAMBI, N., 2003a – Nenad Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria*, 1, Zadar, 45-69.
- CAMBI, N., 2003b – Nenad Cambi, Stropni reljef iz Aserije, *Asseria*, 2, Zadar, 23-39.
- ČAČE, S., 2003. – Slobodan Čače, Aserija u antičkim pisanim izvorima – tekstovi i komentari, *Asseria*, 1, Zadar, 7-43.
- ČAČE, S., 2007. – Slobodan Čače, Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria*, 5, Zadar, 39-81.
- ČAČE, S., 2008. – Slobodan Čače, Aserija, rimske ceste i Plinijevi podatci, *Asseria*, 6, Zadar, 11-27.
- FABER, A., 1963.-1965. – Aleksandra Faber, Antički bedemi grada Krka, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 65-67, Split, 1971, 63 -65.
- FABER, A., 2000. – Aleksandra Faber, Gradnja protohistorijskih i ranoantičkih bedema u priobalju Ilirika”, *Histria antiqua*, 6, Pula, 145-171.
- FADIĆ, I., 2001a – Ivo Fadić, Bedemi Aserije, *Histria antiqua*, 7, Pula, 69-89.
- FADIĆ, I., 2001b – Ivo Fadić, Priscinus – Edil i duovir Aserije, *Diadora*, 20, Zadar, 157-176.
- FADIĆ, I., 2003a – Ivo Fadić, *Asseria – 5 godina istraživanja (1998-2002.)*, Zadar.
- FADIĆ, I., 2003b – Ivo Fadić, Uspon i pad Aserije, *Histria antiqua*, 11, Pula, 417-428.
- FADIĆ, I., 2003c – Ivo Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 97-131.
- FADIĆ, I., 2004. – Ivo Fadić, Novi epigrafski spomenici iz Aserije i Lepura, *Asseria*, 2, Zadar, 73-103.
- FADIĆ, I., 2006a – Ivo Fadić, Novi liburnski nadgrobni spomenici iz Aserije, *Asseria*, 4, Zadar, 73-103.

- FADIĆ, I., 2006b – Ivo Fadić, Lokalitet: Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb, 329-330.
- FADIĆ, I., 2007. – Ivo Fadić, Ponovni susret s Rubrijom Rufinom i nomenom Veratius, *Asseria*, 5, Zadar, 111-137.
- FADIĆ, I., 2008. – Ivo Fadić, Lokalitet: Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb 2009, 477-478
- FORTIS, A., 1774. – Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia.
- FROTHINGHAM, A. L., 1910. – Arthur L. Frothingham, *Roman Cities in Italy and Dalmatia*, New York.
- GIUNIO, K. A., 2003. – Kornelija A. Giunio, Monumentalni žrtvenik iz Aserije s prikazom vučice s Romulom i Remom i scenama žrtvovanja, *Asseria*, 1, Zadar, 133-155.
- GIUNIO, K. A., 2007. – Kornelija A. Giunio, Carski kult u Aseriji, *Asseria*, 5, Zadar, 139-163.
- GLAVIČIĆ, M., 2003a – Miroslav Glavičić, Tri nova nadgrobna natpisa iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 71-95.
- GLAVIČIĆ, M., 2003b – Miroslav Glavičić, Stanovništvo Aserije, *Histria antiqua*, 11, Pula, 429-434.
- GLAVIČIĆ, M. – MILETIĆ, Ž., 2008. – Miroslav Glavičić – Željko Miletić, Roman epigraphical monuments from Asseria and Burnum: the role of epigraphy in reconstructing the history of sites, *ARCHAIA: Case Studies on Research Planning, Characterisation, Conservation and Management of Archaeological Sites*, BAR International Series 1877, 435-444.
- JURIĆ, R., 2005. – Radomir Jurić, Fibula oblika križa iz Podgrađa (Asseria) kod Benkovca, *Asseria*, 3, Zadar, 99-112.
- KLARIN, N., 2001. – Natalija Klarin, Prapovijesni grobovi na Aseriji – istraživanja 1999. godine, *Diadora*, 20, Zadar, 23-71.
- KURILIĆ, A., 2003. – Anamarija Kurilić, Ulomak kasnoantičkog miljokaza iz Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 185-193.
- KURILIĆ, A., 2004. – Anamarija Kurilić, Arhitravi s foruma Aserije, *Asseria*, 2, Zadar, 41-71.
- KURILIĆ, A., 2006. – Anamarija Kurilić, Vladajući sloj Aserije: magistrati i dobroćinitelji, te njihove familije i obitelji, *Asseria*, 4, Zadar, 7-61.
- KURILIĆ, A., 2007. – Anamarija Kurilić, Dvije rimske nadgrobne are iz Aserije, *Asseria*, 5, Zadar, 83-109.
- KURILIĆ, A., 2008. – Anamarija Kurilić, Promišljanja o munificijenciji flamera Božanskoga Klaudija u Aseriji, *Asseria*, 6, Zadar, 29-49.

- KURILIĆ, A., 2010. – Anamarija Kurilić, Komemoratori i pokojnici s liburnskih cipusa: tko su, što su i odakle su?, *Asseria*, 8, Zadar, 131-274.
- LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908. – Hans Liebl – Wilhelm Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 17-88.
- LIPOVAC, G., 1991. – Goranka Lipovac, Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka – povodom novih nalaza, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 8, Zagreb, 21-46.
- MARŠIĆ, D., 2003. – Dražen Maršić, Nove aserijatske portretne stele, *Asseria*, 1, Zadar, 157-183.
- MARŠIĆ, D., 2005. – Dražen Maršić, Aserijatske nadgrobne are, *Asseria*, 3, Zadar, 25-51.
- MARŠIĆ, D., 2006. – Dražen Maršić, Piramidalna kruništa iz Aserije, *Asseria*, 4, Zadar, 105-125.
- MENĐUŠIĆ, M., 2000. – Marko Menđušić, Pretpovijesni suhozidni obrambeni sustavi na šibenskom području”, *Histria antiqua*, 6, Pula, 195-211.
- MILETIĆ, Ž., 2003. - Željko Miletić, Territorium Asseriae, *Histria antiqua*, 11, Pula, 2003, 409-416.
- MILETIĆ, Ž., 2004. – Željko Miletić, O rimskim cestama na aserijatskom području, *Asseria*, 2, Zadar, 7-21.
- MILETIĆ, Ž., 2007. – Željko Miletić, Prikaz Dioskura na brončanoj pločici iz Aserije, *Asseria*, 5, Zadar, 165-195.
- PEROVIĆ, Š., 2012. – Šime Perović, Prilog poznavanju željeznodobnih bedema Aserije, *Asseria*, 10, Zadar, 209-237
- SUIĆ, M., 1976. – Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar.
- SUIĆ, M., 1968. – Mate Suić, Bribir (VARVARIA) u antici, *Starohrvatska prosvjeta*, s. 3, vol. 10, Split, 217-234.
- ŠTEFANAC, B. – ĆURKOVIĆ, M., 2012. – Berislav Štefanac – Marin Ćurković, Kasnoantički grobovi Aserije, *Asseria*, 10, Zadar, 117-208.
- TOMIČIĆ, Ž., 2010. – Željko Tomičić, Prinos Aserije poznavanju organizacije Dalmacije u epohi cara Justinijana, *Asseria*, 8, Zadar, 351-400.
- UGLEŠIĆ, A., 2002. – Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar.
- UGLEŠIĆ, A., 2003. – Ante Uglešić, Ranokršćanski nalazi s Aserije, *Asseria*, 1, Zadar, 195-207.
- WILKES, J. J., 1969. – John J. Wilkes, *Dalmatia*, London.